

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet u Sarajevu
Odsjek za historiju

Vjerske radikalne ideologije u svijetu 80-ih i 90-ih godina 20 stoljeća

(Završni magistarski rad)

Kandidat:

Mirza Rožajac, BA

Mentor:

Prof. dr. Zijad Šehić

Sarajevo, 2022.

Sadržaj

Uvod	1
Radikalizam u kršćanstvu	16
Radikalizam u islamu	31
Radikalizam u judaizmu	44
Vjerski radikalizmi u Indiji i Kini	49
Radikalni vjerski fundamentalizam u Jugoistočnoj Evropi	55
Teorija o kraju ideologija	60
Zaključak	62
Literatura	65

Uvod

U svakodnevnom razgovoru, kada se iznose stavovi i mišljenja, koriste se razne ideje i pojmovi kao što su: sloboda, pravda, pravo, jednakost, konzervativac, liberal, socijalista, komunista, radikal, fundamentalista i fašista. Ljudi ove pojmove koriste kako bi opisali svoja, ali i gledišta drugih ljudi, a malo razmišljaju o ideologijama u pozadini tih pojmova.

U današnje vrijeme se najčešće spominju ideologije kao što su liberalizam, kapitalizam i vjerski radikalizam. Prve dvije spomenute ideologije imaju pozitivan odjek u javnosti dok većina svjetske javnosti prema vjerskom radikalizmu ima negativan stav. Da bi se razumjelo zašto je to tako, potrebno je razumjeti uzroke i kontekst razvoja vjerskih radikalnih ideologija, sredstva djelovanja pripadnika ovih ideologija i njihov utjecaj na društvena događanja u modernom vremenu. Zadatak ovog rada je što objektivnije prikazati sve ove procese.

Kroz historiju su turbulentni događaji rezultirali nastajanjem i jačanjem raznih ideologija. Tokom 19. stoljeća desilo se nekoliko takvih događaja koji su rezultirali nastankom i razvojem ideologija kao što su liberalizam, socijalizam, konzervativizam i nacionalizam. Na sva ta dešavanja nije ostala imuna ni religija koja je među ljudima prisutna još od najranijih vremena.

Kada se govori o 20. stoljeću, prva asocijacija su sigurno ratovi koji su vođeni u tom periodu. Ovakvo mišljenje nije pogrešno s obzirom na to da su u ovom stoljeću vođena dva svjetska rata koja su oblikovala politiku, ali i ostale sfere društvenog života. U pozadini ovih velikih sukoba su bile razne ideologije koje su upravo u 20. stoljeću doživjele svoj vrhunac, a vjerski radikalizam je primjer jedne takve ideologije. Vjerski radikalizam se tiho razvijao unutar svjetskih religija da bi na kraju 20. stoljeća dospio u centar pažnje svjetske javnosti.

Tema ovog rada su vjerske radikalne ideologije u svijetu 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća. Tema vjerskog radikalizma u svijetu nije budila veliki interes u svjetskoj javnosti sve do 80-ih godina 20. stoljeća. Razlog za malo interesovanje se može potražiti u tome što su autori bili više zainteresovani za aktualna dešavanja u Hladnom ratu i nisu se mnogo obazirali na dešavanja koja nisu bila povezana sa ovim sukobom. Međutim, propašću komunizma u SSSR-u ova tema je dobila na značaju zbog toga što smo u današnje vrijeme svjedoci da su vjerski radikalizam i liberalni kapitalizam dvije dominirajuće svjetske ideologije. Nakon Hladnog rata najveći protivnik liberalnog kapitalizma je vjerski radikalizam i gotovo svi

svjetski sukobi krajem 20. i početkom 21. stoljeća su rezultat suprotstavljanja ove dvije ideologije.

Vjerskim radikalizmom su se uglavnom bavili teolozi, politolozi i sociolozi. Tokom 20. stoljeća zapadni autori su uglavnom pisali o komunističkoj ideologiji i nisu pridavali pažnju vjerskim radikalnim pokretima koji su se razvijali u svijetu, a posebno unutar Sjedinjenih Američkih Država, u zemljama Bliskog istoka i u Indiji. Na Zapadu se na ove pokrete gledalo sa odobravanjem i prema pripadnicima ovih pokreta su se odnosili kao prema saveznicima u borbi protiv komunizma koji je imao negativan stav prema religiji.

Među prvima o ovoj temi je pisao James Barr koji je 1978. godine izdao djelo pod naslovom *Fundamentalism*. U Njemačkoj se vjerskim fundamentalizmom prvi bavio politolog Thomas Meyer koji je napisao nekoliko djela o ovoj temi. Osim pomenutih autora, ovom temom su se bavili još i Gilles Kepel, Klaus Kincler, Karen Armstrong i drugi, od kojih će neki biti spomenuti u nastavku rada.

U izradi ovog rada je korištena raznovrsna literatura, a najviše djela Andrewa Heywooda, Klause Kinclera, Grahama E. Fullera, Ericha Hobsbauma, Jonathana Whitea, Karen Armstrong i dr. Korištena su i djela ranije navedenih autora kao što su James Barr, Thomas Meyer i Gilles Kepel.¹

U radu su korištene tematska i hronološka metoda. Tematska metoda je korištena na početku rada kada se govori o definiranju vjerskog radikalizma, a hronološka metoda je korištena u dijelu rada u kojem se govori o razvoju fundamentalizama unutar velikih svjetskih religija.

Cilj ovog rada je definisati vjerske radikalne ideologije, prezentirati osnovne informacije o nastanku i širenju vjerskog radikalizma unutar svjetskih religija, prikazati odnos sa drugim ideologijama i međusobni odnos pripadnika radikalnih ideologija unutar različitih religija. To se nastojalo učiniti kroz podjelu rada na sedam poglavlja. Ta poglavlja su

¹ Andrew Heywood, *Političke ideologije: uvod*, zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.; Klaus Kincler, *Verski fundamentalizam: Hrišćanstvo-judaizam-islam*, Clio, Beograd, 2002.; Graham E. Fuller, *Svijet bez islama*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2015.; Erich Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd 2008.; Jonathan White, *Terorizam*, Alexandria press, Beograd, 2004.; Karen Armstrong, *Povijest Boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1998.; Karen Armstrong, *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.; James Barr, *Fundamentalism*, Westminster Press, Philadelphia, 1978.; Meyer, Thomas: *Was ist Fundamentalismus? Eine Einführung*, WS Verlag, Wiesbaden, 2009.; Gilles Kepel, *Muslim extremism in Egypt: the prophet and pharaoh*, University of California Press, Berkeley, 1985.

posvećena definiranju vjerskog radikalizma, historijatu istraživanja ove ideologije, radikalizmima unutar kršćanstva, islama, judaizma, hinduizma i budizma.

U poglavlju *Definicija vjerskog radikalizma – fundamentalizma* je objašnjeno porijeklo termina radikalizam, objašnjen je sinonim za pojam radikalizam i objašnjeno je zbog čega se ovaj pojam veže za negativne pojave u društvu. Zatim su objašnjene zajedničke karakteristike svih vjerskih radikalizama, ali i istaknute su neke razlike među njima kroz primjere kršćanskog i islamskog fundamentalizma. Definirano je zašto je određena pojava u nekoj religiji definirana kao radikalna. Na primjeru kršćanskog i islamskog radikalizma se vidi da se isti principi za određivanje određene pojave kao radikalne u različitim religijama ne mogu primjenjivati. Na primjer, u kršćanstvu se radikalnim smatra vjerovanje u doslovnu istinu vjerskih knjiga, dok se u islamu ona podrazumijeva.

U drugom dijelu rada se govorilo o historijatu istraživanja vjerskih radikalnih ideologija. Predstavljena je istraženost ove teme i data je kratka historija istraživanja. Ova tema je bila zanemarivana sve do kraja Hladnog rata kada je iznenada dobila na popularnosti i značaju. Hladni rat je u stvari bio sukob ideologija. Ideologija komunizma se sukobila sa liberalnim kapitalizmom i interes zapadnih autora je uglavnom bio okrenut prema socijalističkim idejama. Do promjene u interesovanju za temu vjerskog radikalizma je došlo 80-ih godina 20. stoljeća nakon što se dogodila revolucija u Iranu. Po mišljenju mnogih autora, rezultat te revolucije je bio ulazak radikalnih vjerskih ideologija u politiku. Nakon što je komunizam u Evropi i Sovjetskom Savezu propao kao glavni protivnik liberalnog kapitalizma pojavio se vjerski radikalizam, a to je doprinijelo razvoju interesa za ovu temu.

U nastavku rada se govorilo o radikalizmu u najvećim svjetskim religijama. Prvo je obrađen radikalizam unutar kršćanstva, zatim i u ostalim velikim svjetskim religijama. Kršćanski radikalizam je obrađen prvi zato što su se unutar te religije pojavili prvi radikalni pokreti, a i sam naziv vjerski fundamentalizam koji se koristi kao sinonim za vjerski radikalizam. Unutar poglavlja *Radikalizam u kršćanstvu* posebno se osvrnulo na historijat i razvoj kršćanstva i obrađen radikalizam unutar svih velikih grana kršćanstva: katoličanstva, pravoslavlja i protestantizma.

Vjerski radikalizam je zastupljen u svim svjetskim religijama, ali je danas najizraženiji u islamu. Zbog toga većina svjetske javnosti termin vjerski radikalizam veže isključivo za islam. U ovom radu se nastojalo pokazati da je radikalizam prisutan i u ostalim religijama. Ipak, u radu se dosta govori i o islamskom radikalizmu kao najzastupljenijem u periodu 80-tih

i 90-tih godina 20. stoljeća, ali i danas. Islamski radikalizam je najizraženiji zato što se islam nalazi na udaru drugih radikalizama kao što su na primjer jevrejski i hinduistički. Zbog toga se unutar islama javlja reakcija. Pored toga većina muslimanskih zemalja su tokom 19. stoljeća bile kolonije velikih sila, na primjer, Egipat i Palestina su bile kolonijalni posjed Velike Britanije, Sirija je bila francuski posjed, itd. Nakon sticanja samostalnosti velike sile su zadržale uticaj u ovim kolonijama. Vjerski fundamentalistički pokreti se javljaju kao reakcija na dominaciju zapadnih sila. Unutar islamskog radikalizma smo posebno pisali o dešavanjima u Egiptu, Iranu i Afganistanu.

Pored kršćanskog i islamskog, u radu je obrađen i radikalizam u okviru judaizma, hinduizma i budizma. Objasnjena je, također, i veza između nacionalizma i vjerskog radikalizma, što se dobro vidi na primjerima fundamentalizma unutar judaizma i hinduizma.

Nakon završetka Hladnog rata u svijetu su se pojavile teorije o kraju ideologija. Međutim, kraj Hladnog rata nije bio prvi put u historiji da se javljaju ovakve teorije. One su se kroz historiju više puta ponavljale i pokazale su se netačnim, a to se desilo i nakon trijumfa liberalnog kapitalizma nad komunizmom. Globalizacija je ideologija koja je postala nova verzija liberalnog kapitalizma i koja se sukobila sa novom ideologijom, a to je vjerski radikalizam. Taj sukob je, također, spomenut u ovom radu.

Vjerske radikalne ideologije, kako im samo ime kaže, podrazumijevaju prisustvo radikalnog pokreta unutar jedne religije. Termini vjera i religija se u južnoslavenskim jezicima često koriste kao sinonimi. Religija predstavlja skup određenih uvjerenja i pravila ponašanja kojih se vjernici, pripadnici određene religije, pridržavaju. Termin radikalizam potiče od latinskog izraza *radicalis* što znači imati korjene, a taj izraz je izveden iz riječi *radix* što znači korjen. U političkom smislu radikalizam znači da društvo treba korjenite promjene.²

Kao sinonim za termin vjerski radikalizam se često koristi termin vjerski fundamentalizam. Riječ fundamentalizam potiče od latinske riječi *fundamentum* što znači osnova. Ovaj termin je veoma kontroverzan i za mnoge ima različito značenje. Za jedne on podrazumijeva represiju, netoleranciju i posmatra se kao neprijatelj liberalnih vrijednosti dok drugi smatraju da je ovakvo tumačenje termina previše pojednostavljeno i da se termin fundamentalizam koristi u negativne svrhe. U moderno doba se termin fundamentalizam uglavnom povezuje sa velikim svjetskim religijama.³

² Preuzeto sa: <https://www.vocabulary.com/dictionary/radicalism> (11.9.2021.)

³ Heywood, 2005., 306.

Prvi put je termin fundamentalizam upotrijebljen početkom 20. stoljeća u debatama unutar američkog protestantizma. Američki protestanti su između 1910. i 1915. godine bili suočeni sa modernim interpretacijama kršćanstva. Vjerska grupa „Američka liga Biblije” je formirana 1902. godine i glavni zadatak ove grupe je bio promovisanje doslovne istine Biblije koja je imuna na kritiku. Ova grupa je izdala 12 pamfleta pod nazivom *The Fundamentals of the Faith* (Osnove vjere), odakle termin fundamentalizam vodi porijeklo.⁴

Iako se početak korištenja fundamentalizma vezuje za religiju, Klaus Kincler⁵ ističe da se ovaj termin ne odnosi isključivo na nju. Slično kao i radikalizam, termin fundamentalizam je upotrebljiv i u velikom broju drugih oblasti. Osim u religiji, koristi se i u politici za nosioce određenih radikalnih političkih ubjeđenja. Termin fundamentalizam je prisutan i u filozofiji gdje se fundamentalističkim nazivaju oni filozofski pravci koji polaze od sigurne spoznaje.⁶ Prvi put u okviru religije termin fundamentalizam je upotrijebljen početkom 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama u okviru debata među pripadnicima protestantizma. Naziv fundamentalizam je upotrijebljen za pripadnike one struje koja zagovara potpunu istinitost Biblije i pet temelja, odnosno osnova (fundamenata) kršćanske vjere. Vjerski fundamentalizam podrazumijeva doslovno tumačenje vjerskih knjiga kao što su Kur'an i Biblija. Kako je već spomenuto, termin fundamentalizam se prvi put upotrijebio u kršćanstvu za protivnike modernizma, to jest za protivnike pokreta koji je pokušao vjersku knjigu Bibliju prilagoditi modernim vremenima.⁷

Na kraju 20. stoljeća je došlo do propasti komunizma koji je bio jedna od dvije najveće svjetske ideologije. To je bio događaj nakon kojeg su vjerske radikalne ideologije isplivale na površinu svjetskih dešavanja. Vjerske radikalne ideologije su nastavile svoj razvoj da bi krajem 20. stoljeća doživjele svoj vrhunac propašću socijalizma. U moderno vrijeme se na Zapadu nakon propasti SSSR-a islamski fundamentalizam posmatra kao najveća prijetnja svjetskom poretku. Dok je postojao SSSR, fokus zapadnih sila je bio na Hladnom ratu koji je dominirao svjetskim dešavanjima od kraja II svjetskog rata. Naziv Hladni rat je opis stanja koje je vladalo u drugoj polovini 20. stoljeća. Taj „rat“ nije imao početak ni kraj, a glavne njegove karakteristike su međusobno neprijateljstvo i strah u svijetu.⁸

⁴ Pogledati u: Alex Woolf, *Fundamentalism*, Wayland, London, 2007.

⁵ Klaus Kincler je redovni profesor fundamentalne teologije na Univerzitetu u Augsburgu, bavi se proučavanjem filozofije religije, fundamentalizma i odnosa judaizma i kršćanstva. Preuzeto sa: https://novaknjiga.com/page_actor.php?id=698 (31.03.2022.)

⁶ Kincler, 2002., 10.

⁷ Preuzeto sa: <https://www.vocabulary.com/dictionary/fundamentalism> (11.9.2021.)

⁸ Peter Calvocoressi, *Svjetska politika nakon 1945.*, Globus, Zagreb, 2003., 19.

Porast vjerskog radikalizma krajem 20. stoljeća je bio iznenađujući za svjetsku javnost, jer se smatralo da nakon propasti komunizma liberalne ideje neće nailaziti na otpor. Iznenađenju je doprinijelo i to što su ove dvije ideologije bile saveznici u borbi protiv komunizma koji je prema religiji imao negativan odnos.⁹

Kao što postoje razlike u vjerskim učenjima različitih religija, tako je različito i ispoljavanje vjerskog fundamentalizma. Ono što se u kršćanstvu smatra fundamentalističkim ne smatra se u ostalim religijama. Primjer za to je islam, u kojem se vjerovanje u doslovnu istinu Kur'ana ne smatra fundamentalističkim. Doslovnu istinu Kur'ana prihvataju svi muslimani pa bi, ako bi se uzela definicija kršćanskog fundamentalizma, svi muslimani bili fundamentalisti. Fundamentalizam u islamu znači intenzivnu i militantnu vjeru.¹⁰ Zbog razlika u karakterisanju određenih pojava unutar različitih religija fundamentalističkim neki autori kao, na primjer, Andrew Heywood,¹¹ smatraju da vjerski fundamentalizam nije tipična politička ideologija. Heywood smatra da je vjerski fundamentalizam više stil političke misli i da se on ne može posmatrati kao jedna cjelovita ideologija jer bi to značilo ignorisanje razlika među religijama.¹²

Međutim, svaki vjerski fundamentalizam, bez obzira na razlike među religijama, se sastoji iz glavnih elemenata od kojih se, po Schwarzmantelu,¹³ sastoji svaka ideologija. Ti elementi su kritika postojećeg društva, vizija društva do kojeg treba doći i sredstva djelovanja.¹⁴ Na primjeru fundamentalizma kritika postojećeg društva bi bila kritika modernizma, globalizacije i vrijednosti koje zastupa liberalizam. Vizija pripadnika vjerskih radikalnih ideologija je društvo uređeno po vjerskim principima i pravo utemeljeno na vjerskim knjigama, a sredstvo djelovanja vjerskih fundamentalista je politika, revolucija i terorizam. Vjerski fundamentalisti vjeruju da je Božiji zakon iznad ljudskog i žele to sprovesti u realnosti. Zbog toga su oni spremni na političku akciju ponekad i iznad zakona i protiv ustava.¹⁵

Pripadnici vjerskih radikalnih ideologija, kao i pripadnici drugih ideologija, nastoje svoj utjecaj ostvariti kroz politiku. Politika i ideologija su usko povezane. Ideologije su

⁹ Armstrong, 2007., 16.

¹⁰ Heywood, 2005., 320.

¹¹ Andrew Heywood je britanski politolog.

¹² Heywood, 2005., 309.

¹³ John Schwarzmantel je politolog i gostujući profesor na Univerzitetu u Leedsu. Preuzeto sa: <https://edinburghuniversitypress.com/john-schwarzmantel> (31.03.2022.)

¹⁴ John Schwarzmantel, *Doba ideologije: političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, AGM, Zagreb, 2005., 10.

¹⁵ Heywood, 2005., 317.

odlično sredstvo za osmišljavanje i sprovođenje politike i oblikovanje grupnih identiteta, a to se posebno pokazalo u 20. stoljeću kada se pojavila masovna politika i novi načini regrutovanja narodnih masa. U 20. stoljeću su se rodile i propale ideologije kao što su fašizam, nacizam i jednim dijelom komunizam koji je uspio opstati u nekim dijelovima svijeta.¹⁶ Krajem 20. stoljeća na značaju je dobila ideologija vjerskog radikalizma. Karakteristika vjerskog radikalizma je odbacivanje bilo kakve razlike između politike i religije. Iranski vođa Homeini je izjavio „politika je religija“.¹⁷ Politička aktivnost vjerskog radikalizma je žestoka, militantna, a često i nasilnička. Vjerski fundamentalisti su uvjereni da sve što rade rade u ime Boga i odatle dolazi njihova žar u borbi.¹⁸

Revolucija je velika, iznenadna i, uglavnom, nasilna promjena. Ovaj termin se koristi u politici, ekonomiji i tehnologiji. Izraz industrijska revolucija se odnosi na radikalnu i duboku promjenu ekonomskih odnosa. U političkom smislu, revolucija je iznenadna i nasilna promjena vlasti.¹⁹

Terorizam se odnosi na upotrebu terora sa ciljem da se stvori osjećaj straha i strepnje i da se na taj način ostvaruju politički ciljevi. Terorizam iskrivljuje centralna načela svih religija u kojima on nema nikakva utemeljenja. U islamu, po poslaniku Muhammedu, jihad nije politička borba protiv nevjernika već unutrašnja borba svakog čovjeka da pomoću morala i privrženosti islamu postane bolja osoba.²⁰

Termin terorizam potiče iz vremena Francuske revolucije, a upotrijebljen je da se opišu nasilne aktivnosti raznih radničkih organizacija. Nakon II svjetskog rata, ovaj termin se počinje upotrebljavati za akcije raznih nacionalističkih grupa. Do ranih 80-ih termin terorizam se uglavnom koristio za aktivnosti tih nacionalističkih grupa i ponekad za ljevičarske grupe koje su se služile nasilnim metodama. Tokom 80-ih značenje ovog pojma se opet mijenja. Moderni terorizam se odnosi na grupe koje su nezavisne od države i vjerske fanatike.²¹

Vjerski radikalizam nije ograničen samo na monoteističke religije već je prisutan i u hinduizmu i budizmu. Vjerski radikalizam se često posmatra kao neprijatelj ideja koje zastupa liberalizam, koje su prihvaćene u svijetu nakon propasti komunizma. Pripadnike vjerskih radikalnih ideologija ne zanimaju liberalne ideje kao što su demokratija, vjerska tolerancija,

¹⁶ Michael Freeden (ur.), *Političke ideologije: novi prikazi*, Algoritam, Zagreb, 2006., 10.

¹⁷ Heywood, 2005., 310.

¹⁸ Isto, 317.

¹⁹ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/revolution-politics> (21.01.2022.)

²⁰ Heywood, 2005., 323.

²¹ Jonathan White, *Terorizam*, Alexandria press, Beograd, 2004., 6.

očuvanje mira, sloboda govora i sekularizam. Oni svjetske sukobe posmatraju isključivo kao vjerske, a ne sekularističke, drže se svojih objava strožije nego ikada ranije i odbacuju naučna otkrića, naročito biološka, o porijeklu života.²²

Prema nekim ideologijama, a među njima i prema vjerskom radikalizmu, svjetska javnost ima negativan stav. Da bi se razumjelo zbog čega je to tako potrebno je razumjeti definiciju samog pojma ideologije. Termin ideologija vodi porijeklo od grčkih riječi *ideja* i *logos*, a prvi put je upotrijebljen u Francuskoj za vrijeme revolucije i to u doslovnom značenju kao nauka o idejama. Antoine de Tracy²³ je prvi put upotrijebio ovaj termin 1796. godine i on je odmah prihvaćen od grupe francuskih filozofa koja je svoju filozofiju nazvala ideologijom, a sebe ideolozima.²⁴ Ovaj događaj se smatra rađanjem zapadne ideološke tradicije.

Tracy je smatrao da se ideologija treba baviti istraživanjem porijekla ideja. U svom djelu *Elementi ideologije* napisanom 1801. godine Tracy je postavio ciljeve nove nauke, a to su analiza čovjekovih duhovnih aktivnosti i utvrđivanje novih pravila koja su primjenjiva u odgoju, pravu i politici. U ovom djelu su navedena i četiri osnovna elementa ideologije, a to su teorija, organizacija, privlačenje podrške i uloga intelektualaca. Prvi element ideologije je teorija gdje se objašnjava ljudski svijet i iskustvo. Ovaj element u vjerskim radikalnim ideologijama je, u stvari, vjersko učenje. Organizacija je drugi element ideologije i predstavlja društveno i političko organizovanje grupa na temelju prvog elementa teorije. Da bi djelovale, organizacije trebaju imati podršku pa privlačenje podrške predstavlja treći element. Kao četvrti, vrlo važan, element Tracy ističe ulogu intelektualaca u razvoju ideologije.²⁵

Ideologiju kao politički termin je prvi put upotrijebio Karl Marx u svom radu *Njemačka ideologija* u kojem obrazlaže svoj negativan stav prema ideologijama. On smatra da ideologija kod ljudi izaziva lažan pogled na svijet i omogućava vladajućoj klasi da manipuliše masama. Slično mišljenje ima i Friedrich Engels koji je ideologije nazvao „lažnom sviješću“.²⁶

Mnogi autori su pokušavali napraviti podjelu ideologija, kojom bi označili kontrast između njih. Najpoznatija i široko prihvaćena podjela ideologija je na „lijeve“ i „desne“. Ova

²² Armstrong, 2007., 16.

²³ Antoine de Tracy (1754- 1836) je francuski filozof i prosvjetitelj koji je živio na prelazu između 18. i 19. stoljeća. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/biography/Antoine-Louis-Claude-Comte-Destutt-de-Tracy> (31.03.2022.)

²⁴ Heywood, 2005., 6.

²⁵ Slaven Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003., 17.

²⁶ Heywood, 2005., 7.

podjela ukazuje na različite poglede na društveno uređenje. Između desnih i lijevih ideologija se javljaju politički sukobi.²⁷

Prema nekim autorima karakteristične crte lijevih ideologija su nenasilje, težnja za izgradnjom otvorenih društava i demokratsko odlučivanje. Ako lijeve ideologije u vršenju vlasti odbijaju da koriste nasilje, mogao bi se izvući zaključak da se desne ideologije mogu izjednačiti sa vladavinom nasilja, međutim, to je slučaj samo kod krajnje desnice. Također, krajnje desne ideologije se nasuprot otvorenih društava zalažu za zatvorena društva koja isključuju različite.²⁸

Ako su ciljevi vjerskog radikalizma korjenite promjene u društvu koje bi se trebale sprovesti revolucijom i nametnuti političko i pravno uređenje i sistem moralnih vrijednosti određene religije, može se zaključiti da vjerski radikalizam spada u desno orijentisane ideologije. Karen Armstrong smatra da je vjerski radikalizam postao desno orijentisana ideologija kao reakcija na Darwinovu teoriju evolucije i slobodna tumačenja svetih knjiga.²⁹

Vjerske radikalne ideologije kao predmet istraživanja nisu bile u centru pažnje svjetske javnosti sve do druge polovine 20. stoljeća. Razlog za to se može tražiti u činjenici da vjerski radikalizam nije imao veliki uticaj na svjetsku politiku. Do druge polovine 20. stoljeća svjetska javnost je bila fokusirana na hladnoratovska dešavanja u čijoj sjeni su se vjerske radikalne ideologije tiho razvijale. Također, sredinom 20. stoljeća svjetska javnost je smatrala da se širenje sekularizma ne može zaustaviti i da vjera više neće imati važnu ulogu u velikim svjetskim dešavanjima.³⁰

Za ovu temu su prvi interes pokazali teolozi poput Jamesa Barra, Klause Kinclera i Karen Armstrong. Oni su se naučno bavili religijom i prvi su imali priliku da uoče problem vjerskog fundamentalizma. Među prvim autorima koji su se bavili temom vjerskog radikalizma je bio škotski teolog James Barr koji je 1977. godine napisao djelo *Fundamentalism*. U tom djelu Barr je definisao šta je to fundamentalizam i istakao koje su vjerske osnove za njegov razvoj, a posebno se fokusirao na fundamentalizam unutar kršćanstva. Osim ovog James Barr je napisao i brojna druga djela u kojima se bavio analizom

²⁷ Schwarzmantel, 2005., 9.

²⁸ Norberto Bobbio, *Desnica i ljevica: Razlozi i značenja jednoga političkog razlikovanja*, Feral Tribune, Split, 1998., 13.

²⁹ Armstrong, 2007., 220.

³⁰ Armstrong, 2007., 16.

Biblije. Neka od njegovih djela su: *The Bible in the Modern World, Escaping from Fundamentalism* i *The Concept of Biblical Theology*.³¹

Jedan od prvih autora koji je pisao na temu fundamentalizma je bio James Barr.³² On je odredio zajedničke karakteristike vjerskih fundamentalizama, a to su: snažno vjerovanje u doslovnu istinu svetih knjiga, neprijateljstvo prema modernizmu i vjerovanje fundamentalista da oni koji ne dijele njihove poglede prema religiji nisu pravi vjernici.³³

O vjerskim fundamentalizmima je mnogo pisala i Karen Armstrong. Ona je rođena 1944. godine u Engleskoj i školovala se na Oxfordu. Karen Armstrong je bila katolička časna sestra u periodu od 1962. do 1969. godine i napisala je opsežna djela o judaizmu, kršćanstvu, islamu i budizmu. Ona je jedna od vodećih autorica za religijske studije. Veliki doprinos istraživanju vjerskog fundamentalizma dala je u djelima: *Povijest Boga, Bitka za Boga* i *Historija Jeruzalema: jedan grad tri vjere*.³⁴

Tokom 80-ih godina 20. stoljeća, pored teologa, za vjerske radikalne ideologije su se zainteresovali politolozi i sociolozi. Razlog tome je aktivnije učešće vjerskih fundamentalista u politici i njihov sve veći uticaj na svjetska dešavanja. Veliki doprinos istraživanju vjerskih radikalnih ideologija je dao francuski politolog Gilles Kepel³⁵. On se u svom radu posebno bavi Bliskim istokom, fundamentalističkim pokretima u islamu i muslimanima na zapadu. Prvo njegovo značajnije djelo na temu vjerskog fundamentalizma je *Muslimanski ekstremizam u Egiptu*, koje je objavljeno 1986. godine. U tom djelu Kepel se bavi problemom islamskog fundamentalizma u Egiptu. Napisao je još brojna djela fokusirana na islamski radikalizam, u kojima je obradio teme poput džihada, Al-Qaida, odnosa islama sa Zapadom, sukoba na Bliskom istoku itd. Pored pomenutog djela, njegova značajnija djela na ovu temu su i: *Džihad: Trag političkog islama*, *Rat za muslimanske umove: islam i zapad* i *Onkraj terora i mučeništva: budućnost Bliskog istoka*.³⁶

³¹ <https://www.giffordlectures.org/lecturers/james-barr> (31.03.2022.)

³² James Barr je teolog koji je rođen 1924. godine u Škotskoj, a umro je 2006. godine. Bio je profesor interpretacije svetog pisma i hebrejskog jezika na univerzitetu u Oxfordu. Preuzeto sa: <https://www.giffordlectures.org/lecturers/james-barr> (31.03.2022.)

³³ Barr, 1978., 1.

³⁴ Pogledati u: Armstrong, 2007., 12.

³⁵ Gilles Kepel je francuski politolog i arabista. Profesor je na Univerzitetu u Parizu. Njegova specijalnost je savremena historija Bliskog istoka i položaj muslimana na Zapadu. Napisao je više djela, a poznatija su „*Muslimanski ekstremizam u Egiptu: Prorok i faraon*“, „*Božija osveta: Oživljavanje islama, kršćanstva i judaizma u modernom svijetu*“, „*Al-Qaida vlastitim riječima*“, „*Džihad: Trag političkog islama*“ itd. Preuzeto sa: <https://www.washingtoninstitute.org/experts/gilles-kepel> (31.03.2022.)

³⁶ <https://www.washingtoninstitute.org/experts/gilles-kepel> (31.03.2022.)

Kepel je istakao tri godine kao bitne u razvoju radikalnih ideologija u velikim monoteističkim religijama. Za radikalizam unutar judaizma je po njegovom mišljenju važna 1977. godina kada je u Izraelu na izborima pobijedio Likud Blok.³⁷ Nakon te pobjede vjerske fundamentalističke grupe unutar judaizma su dobile veliku političku podršku. Nova izraelska vlast je počela sa osnivanjem novih jevrejskih naselja na okupiranim palestinskim teritorijama na kojima su većinu stanovništva činili palestinski muslimani.³⁸

Kepel ističe 1978. godinu kao važnu u povećavanju popularnosti desno usmjerenih katolika. Te godine je na čelo rimokatoličke crkve izabran poljski kardinal Karol Wojtila³⁹ čijim je dolaskom na mjesto poglavara katoličke crkve porasla podrška ovoj struji katolika. Uz podršku novog pape povećao se njihov uticaj na ostale vjernike.⁴⁰

Još jedan događaj je važan za razvoj kršćanskog fundamentalizma, a to je izbor Ronalda Regana za američkog predsjednika 1980. godine koji je u predizbornoj kampanji koristio propagandu fundamentalističkih grupa.⁴¹ Ronald Reagan je za svoju predizbornu kampanju dobijao pomoć od fundamentalističkih grupa kakva je na primjer bila Moral Majority.⁴² Moral Majority je politička organizacija koja je nastala 1979. godine, a osnovao ju je Jerry Falwell koji je bio vjerski lider i koji se zalagao za konzervativne vrijednosti.⁴³

Sedamdesete godine su obilježili islamski pokreti širom svijeta. Za islamski fundamentalizam po Kepelu je značajna 1979. godina kada se u Iranu proglasila Islamska Republika. U novembru iste godine naoružana grupa je osvojila veliku džamiju u Meki kao izraz protesta što se sveti gradovi islama nalaze pod kontrolom saudijske porodice.⁴⁴

Jedan od prvih politologa koji je u Njemačkoj 80-ih godina 20. stoljeća skrenuo pažnju na vjerski radikalizam u svijetu je Thomas Meyer. On je u tom periodu napisao nekoliko djela na ovu temu kao što su: *Fundamentalismus. Aufstand gegen die Moderne* (Fundamentalizam. Pobuna protiv Moderne) i *Fundamentalismus in der modernen Welt* (Fundamentalizam u modernom svijetu). U svom djelu *Was ist fundamentalismus? Eine Einfuhrung* (Šta je

³⁷ Likud blok je politička stranka u Izraelu koja je osnovana 1973. godine. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Likud> (31.03.2022.)

³⁸ Kincler, 2002., 7.

³⁹ Karol Wojtila je bio poglavnik Rimokatoličke crkve od 1978. do 2005. godine. Nakon što je izabran na mjesto na položaj pape uzeo je ime Ivan Pavao II. Njegov nasljednik papa Benedikt XVI. ga je 2011. godine proglasio blaženim, a papa Franjo ga je 2014. godine proglasio svetim. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/biography/Saint-John-Paul-II> (31.03.2022.)

⁴⁰ Kincler, 2002., 7.

⁴¹ Isto, 8.

⁴² Isto, 8.

⁴³ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Moral-Majority> (15.09.2021.)

⁴⁴ Kincler, 2002., 8.

fundamentalizam? Uvod) Meyer iznosi tvrdnju da je interesovanje prema etničkom i vjerskom fundamentalizmu u politici znatno poraslo kada je prestao sukob između komunizma i liberalnog kapitalizma. On ističe da se fundamentalizam ne nalazi samo u islamu, kako to većina svjetskih medija navodi, već se ova pojava može uočiti u različitim regijama i kulturama svijeta pa i u različitim sferama društva.⁴⁵

Politolog Thomas Meyer⁴⁶ je primijetio slične pojave u velikom broju oblasti koje je stavio pod pojam fundamentalizma. I on je definisao fundamentalizam kao „samovoljan separatistički pokret koji – kao stalna suprotnost modernom procesu opšteg otvaranja u razmišljanju, delanju, načinima života i društvu – treba da povrati apsolutnu sigurnost, čvrsto uporište, pouzdanu zaštitu i čvrstu orijentaciju putem iracionalne osude svih alternativa”.⁴⁷

Također, Thomas Meyer definiše šta je zajedničko svim vrstama fundamentalizma: „Fundamentalizam je svjesno bjekstvo od individualnog razmišljanja, vlastite odgovornosti, obaveze dokazivanja, nesigurnosti i otvorenosti svih prava važenja, suverenih potvrda i životnih formi, kojima su mišljenje i život kroz posvećivanje i savremeni svijet nepovratno izloženi, u sigurnost i zatvorenost samoizabranih apsolutnih fundamenata.”⁴⁸

Osim Meyera, u Njemačkoj, problemom vjerskog fundamentalizma se bavio teolog Klaus Kincler. Klaus Kincler je profesor fundamentalne teologije čiji je fokus interesovanja fundamentalizam unutar religija i odnos između judaizma i kršćanstva. Kincler je na temu vjerskih radikalnih ideologija 2002. godine napisao djelo *Verski fundamentalizam: hrišćanstvo, judaizam i islam*. U tom djelu Kincler je pisao o fundamentalističkim pokretima unutar velikih svjetskih religija. Također, Kincler je u svom djelu istakao da je do 1989. godine veoma mali broj djela napisan na temu fundamentalizma i da se ovaj termin vrlo malo analizirao i istraživao. Ovaj termin se vrlo raznoliko upotrebljavao, a uglavnom za negativne pojave u društvu, politici i svjetskim religijama. Iste te godine je održan skup kojem je prisustvovao i Kincler, a na kojem se raspravljalo o terminu fundamentalizam. Zaključci sa ovog skupa su objavljeni 1990. godine i od tada su napisani brojni radovi na ovu temu. Kincler u svom djelu postavlja pitanje zbog čega se iznenada probudio interes za ovu temu.⁴⁹ Razlog za to se može naći u već spomenutim dešavanjima tokom 70-ih godina 20. stoljeća i u padu komunizma.

⁴⁵ Meyer, 2009., 11.

⁴⁶ Thomas Meyer je njemački politolog i profesor na Univerzitetu u Dortmundu. Preuzeto sa: <https://ipp.ht.tu-dortmund.de/institut/personen/emeritierte-professorinnen-und-professoren/prof-dr-thomas-meyer/> (31.03.2022.)

⁴⁷ Kincler, 2002., 9.

⁴⁸ Isto, 12.

⁴⁹ Isto, 5.

Kincler je također istakao nekoliko važnih karakteristika vjerskog fundamentalizma, a to su:

- fundamentalizam je pokret koji se formirao krajem 19. stoljeća i koji je doživio veliki zamah u prvoj polovini 20 stoljeća;
- ti pokreti su bili ujedinjeni oko fundamenata i odatle im potiče ime fundamentalizam;
- pravac djelovanja je usmjeren protiv modernizma;
- nepriznavanje naučnih postignuća, posebno u prirodnim naukama, i nekritičko suprotstavljanje tim dostignućima Svetim knjigama.⁵⁰

Britanski politolog Andrew Heywood je u svom djelu *Političke ideologije: uvod* pisao o najvećim svjetskim ideologijama u današnje doba. Kao jednu od najvažnijih ideologija u moderno vrijeme istakao je vjerski fundamentalizam koji se vezuje za sve glavne svjetske religije: islam, kršćanstvo, judaizam i budizam. Heywood fundamentalizam posmatra kao odbranu religije od modernih uticaja i, u slučaju kršćanstva, doslovne istine svetih tekstova. Zbog toga za neke fundamentalizam predstavlja netoleranciju i represiju jer je protivnik liberalizma.⁵¹ Iako je prisutan u svim religijama, u posljednje vrijeme većina svjetske javnosti termin fundamentalizam vezuje uz islam. Razlog za to je za Zapad iznenadan preporod islama, pogotovo jer su se osjetile tendencije ka liberalizaciji. U Iranu je proces liberalizacije bio u velikom zamahu kada se desila revolucija kojom je islam ušao u politiku. Ulazak islama u politiku se desio i u drugim muslimanskim državama kao što su Pakistan i Sudan. Ulazak religije u politiku je ojačao fundamentalističke grupe koje su počele radikalno odbijati liberalne zapadne uticaje. Zbog odbijanja liberalnih vrijednosti od strane islamskih radikalnih grupa zapadni autori su počeli često pisati o islamskom fundamentalizmu. Zbog toga se pojam fundamentalizam u svjetskoj javnosti veže za islam.⁵²

Andrew Heywood ističe nekoliko faktora koji u 20. stoljeću doprinose razvoju fundamentalizma, a to su: sekularizacija, globalizacija i postkolonijalizam.⁵³

Sekularizacija ima za cilj da religiju isključi iz javnog života i da je svede u privatnu sferu. Odsustvo religije iz javnih sfera nekog društva ne znači da to društvo ne vjeruje u Boga. Charles Taylor je istakao primjer Sjedinjenih Američkih Država koje su jedno od prvih društava koje je razdvojilo crkvu i državu, ali su pri tome i društvo sa najraširenijom

⁵⁰ Kincler, 2002., 15.

⁵¹ Heywood, 2005., 306.

⁵² Kincler, 2002., 9.

⁵³ Heywood, 2005., 307.

religioznom praksom.⁵⁴ Sekularizacija je širenje svjetovnih ideja umjesto religijskih i u ovom smislu fundamentalizam predstavlja protest protiv svjetovnih vrijednosti i glavni mu je cilj da obnovi pravi poredak. Ova vrsta fundamentalizma je vidljiva u Sjedinjenim Američkim Državama kroz djelovanje Nove kršćanske desnice 70-ih godina 20. stoljeća, zatim u Iranu, Pakistanu i Afganistanu.⁵⁵

Globalizacija je utjecala na porast ekonomskih i društvenih nejednakosti unutar same države, ali i na međunarodnom nivou. Globalno slobodno tržište 90-tih godina 20. stoljeća je stvorilo talas nejednakosti, ekonomske nestabilnosti i u korijenu je glavnih političkih tenzija u modernom vremenu. Utjecaj ove globalizacije su osjetili oni koji od nje imaju najmanje koristi.⁵⁶

Kolonijalizam je snažno uticao na muslimane. On je zaustavio razvoj islamske kulture i nauke i muslimanima je nametnuo ideju inferiornosti u odnosu na Evropljane iako za to nije bilo nikakvog valjanog razloga. Karen Armstrong navodi da je Božiji poslanik Muhamed 1300 godina prije Francuske revolucije iznio stav o jednakosti, slobodi i socijalnoj pravdi.⁵⁷

Postkolonijalizam je ostvario veliki utjecaj na razvoj fundamentalizma. Zemlje sa većinskim muslimanskim stanovništvom su u početku 20. stoljeća bile kolonijalni posjedi evropskih sila. Područje Bliskog istoka je bilo podijeljeno između Velike Britanije i Francuske koje su u tom regionu gušile svaki nacionalni identitet. U zemljama Bliskog istoka su se javili vjerski pokreti koji su za cilj imali zbacivanje strane vlasti, a nakon toga uspostavljanje vlasti bazirane na vjerskim učenjima. Primjer takvog vjerskog pokreta je Muslimansko bratstvo, koje je prvo djelovalo u Egiptu, a zatim i u ostalim arapskim zemljama. Na Bliskom istoku rezultat kolonijalizma je i formiranje države Izrael zbog koje se danas vjerski fundamentalizmi unutar jevrejske i muslimanske religije sukobljavaju.⁵⁸

Islamski fundamentalizam se često zloupotrebljava od strane Zapada. O ovom problemu je pisao politolog Graham E. Fuller, bivši zamjenik direktora Nacionalnog obavještajnog vijeća u CIA-i. U svom djelu *Svijet bez islama* Fuller primjećuje da je obični čovjek na Zapadu preko novina, radija, televizije, interneta i u političkim govorima često izložen terminima kao što su: džihad, taliban, mudžahedin, šehid, islamski radikali i šerijat. Zbog toga običan čovjek na Zapadu fundamentalizam odmah povezuje sa islamom i može

⁵⁴ Charles Taylor, *Doba sekularizacije*, Albatros plus, Beograd, 2011., 12.

⁵⁵ Heywood, 2005., 307.

⁵⁶ Hobsbaum, 2008., 9.

⁵⁷ Armstrong, 2007., 271.

⁵⁸ Pogledati u: Fuller, 2015., 299-328.

donijeti zaključak da je islam glavni protivnik zapadnih vrijednosti i da se globalni rat protiv terorizma ustvari vodi protiv islama. Međutim, moderna svjetska dešavanja je nemoguće svesti na borbu između zapadnih vrijednosti i muslimanskog svijeta.⁵⁹ Fuller je kao veliki poznavatelj politike i islamskog svijeta dao veliki doprinos u shvatanju modernih dešavanja. On je istakao da razni faktori, kao što su huškačka propaganda, korporativne laži zbog raznih interesa kao što je npr. otimanje prirodnih resursa i dr., utiču na naše stavove o današnjici. Također, na odnos između Zapada i islama utiče i historija. Fuller piše o reakciji Evrope na brzo širenje islama i na gubitak teritorija na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi. To je, po Fullerovom mišljenju, mnogo utjecalo na percepciju islama od strane Zapada. Fuller je analizirao i utjecaj kolonijalizma, modernih država Rusije, Indije i Kine i vanjske politike SAD-a na islam.⁶⁰

⁵⁹ Fuller, 2015., 9.

⁶⁰ Pogledati u: Fuller, 2015.

Radikalizam u kršćanstvu

U moderno doba, po brojnosti pripadnika, najveće svjetske religije su kršćanstvo, islam, hinduizam, budizam i judaizam. Nastanak vjerskog fundamentalizma se vezuje uz kršćanstvo. Kršćanstvo nije najstarija svjetska religija, ali unutar nje su se javili prvi fundamentalistički pokreti. Da bi se razumio vjerski fundamentalizam unutar kršćanstva, potrebno je poznavati nastanak i razvoj kršćanstva kao religije, osnovna učenja i podjele koje su se javile u kršćanstvu. Tri najveće grane kršćanstva su katoličanstvo, pravoslavlje i protestantizam u kojima se fundamentalizam različito manifestuje. Korijene fundamentalizma u sve tri grane kršćanstva možemo naći u temeljima njihovih vjerskih učenja, pa se tako, na primjer, katolički fundamentalizam zasniva na učenju o nepogrješivosti pape, a protestantski fundamentalizam na doslovnom tumačenju Biblije.⁶¹

Kršćanstvo je nastalo na području današnjih država Izraela i Palestine u prvoj polovini 1. stoljeća nove ere. U to vrijeme ova teritorija je bila pod vlašću Rimskog carstva u čijem je vjerskom životu dominirao politeizam. Kršćanstvo se preko Rimskog carstva proširilo u Evropu, a kasnije iz Evrope u Sjevernu i Južnu Ameriku i ostatak svijeta.⁶²

U svojim počecima kršćanstvo je bilo pokret u okviru judaizma. Centralna ličnost tog pokreta je bio Isus koji je propovijedao vjerovanje u jednog Boga. On je propovijedao religiju koja je, za razliku od judaizma, postala univerzalna i u kojoj etničko porijeklo ne igra nikakvu ulogu.⁶³ Nakon smrti Isusa propovijedanje kršćanstva su na sebe preuzeli apostoli, Isusovi učenici. Među sljedbenicima ranog kršćanstva ubrzo su se proširile podjele oko tumačenja događaja koji su se desili u toku Isusovog života. Glavna neslaganja su bila pitanja kao što su: da li je Isus bio čovjek ili Bog ili oboje; ako je oboje, koji je element važniji, čovjeka ili Boga; da li ga je stvarno začela i rodila djevica ili je postojao i prije tog rođenja; da li je Bog jedan ili je dvostruka ili trostruka ličnost uključujući Isusa i Duha svetoga. Prva tri stoljeća postojanja kršćanstva učenjaci su tražili odgovore na ova pitanja i nije postojalo službeno legalno učenje.⁶⁴

Ova pitanja su se pretvorila u podjele koje su postale podloga za razvoj kasnijih hereza. Među najdominantnijim ranim kršćanskim teolozima su bili Petar i Pavle, čija su tumačenja kasnije prihvaćena kao zvanično učenje kršćanstva. Mnogi današnji kršćanski

⁶¹ Pogledati u: <https://www.britannica.com/topic/Christianity> (25.3.2022.)

⁶² Isto

⁶³ Fuller, 2015., 44.

⁶⁴ Isto, 62.

teolozi smatraju da su oni, a ne Isus, osnovali kršćanstvo kao novu religiju odvojenu od judaizma.⁶⁵

U stoljećima nakon Isusove smrti kršćanstvo se širilo Rimskim carstvom. Vlasti su u više navrata organizovali progone kršćana, a kršćanstvo se uprkos tome i dalje razvijalo. U počecima razvoja kršćanstva postojali su različiti centri koji su se borili za primat u vjerskom životu. Najvažniji centri su bili Rim, Jeruzalem, Antiohija i Aleksandrija.⁶⁶

U 4. stoljeću Rimsko Carstvo je priznalo kršćanstvo kao jednu od religija i na taj način je ova religija došla pod državnu kontrolu. Od tog perioda država je bila umiješana u organiziranje kršćanskog učenja. Međutim, unutar kršćanstva su se i dalje vodile žustre rasprave, koje je dodatno rasplamsao Arije iz Aleksandrije. On je pokrenuo pitanje prirode Boga i Isusa. Rasprave su postale toliko žestoke da se umiješao i sam car Konstantin koji nije dobro poznao ova teološka pitanja.⁶⁷

Na prvom, Nikejskom koncilu 325. godine su se oblikovali osnovni principi kršćanstva. Na tom koncilu je prvi put stvorena službena kršćanska doktrina kojom se tvrdi da Isus nije obični čovjek i da su on i Bog jedno.⁶⁸ Od tog perioda svako tumačenje kršćanstva koje nije u skladu sa principima ustanovljenim na saboru se smatralo herezom, a glavni centar kršćanstva je postao Rim. Razlog zbog kojeg je Rim postao sjedište kršćanstva se pravdao činjenicom da je rimsku crkvu osnovao Petar kojem je, prema katoličkom vjerovanju, sam Isus dao zadatak da formira crkvu kao instituciju. Osim teološkog, razlog za ovu odluku je sigurno imao i političku pozadinu jer je u Rimu bilo sjedište Carstva.⁶⁹

Poglavar svih katolika je postao rimski biskup koji je uzeo titulu papa. Međutim, uskoro se pored tradicionalnih centara kršćanstva javio još jedan centar u Konstantinopolju. Konstantinopolj je grad koji je osnovao car Konstantin i koji se ubrzano razvijao. Uskoro je ovaj grad postao glavni konkurent Rimu, a posebno nakon podjele Carstva kada je Rim postao središte Zapadnog, a Konstantinopolj Istočnog rimskog carstva. Konstantinopolj je sa slabljenjem Zapadnog rimskog carstva i Rima postao bedem kršćanske civilizacije u odbrani protiv barbarskih osvajača, a kasnije i od muslimana.⁷⁰

⁶⁵ Fuller, 2015., 61.

⁶⁶ Pogledati u: Fuller, 2015., 59-78.

⁶⁷ Armstrong, 1998., 127.

⁶⁸ Isto, 131

⁶⁹ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Roman-Catholicism> (21.02.2022.)

⁷⁰ Fuller, 2015., 85.

Nakon pada Zapadnog rimskog carstva 476. godine rivalstvo između Rima i Konstantinopolja se povećalo. Rivalstvo se osjetilo i između crkava, a glavni uzrok rivalstva je bilo pitanje primata crkvenih poglavara. Patrijarh u Konstantinopolju je smatrao da je on taj koji nakon pada Rima treba voditi crkvu dok je papa tražio novi politički oslonac među germanskim poglavarima koji su se naseljavali na teritorije bivšeg Zapadnog rimskog carstva. Papa je oslonac našao u Karlu Velikom kojeg je 800. godine krunisao za cara. Ovaj papin čin je izazvao nove sporove sa Konstantinopoljem. Dugogodišnji crkveni sukob je rezultirao velikim crkvenim raskolom 1054. godine kada se crkva podijelila na zapadnu rimokatoličku i istočnu pravoslavnu crkvu.⁷¹

Glavni uzrok ove podjele su bile kulturne, političke i dogmatske razlike. Kulturne razlike su se najviše ogledale u jeziku jer su zapadni kršćani govorili latinskim, a pravoslavni grčkim jezikom. Politika je utjecala na stvaranje loših odnosa između crkvenih poglavara, posebno nakon pada Zapadnog rimskog carstva. Od tada je Rim proživljavao teške trenutke, a Konstantinopolj je postao novo središte kršćanske civilizacije.⁷² Što se tiče dogmatskih razlika, i pravoslavna i katolička crkva poštuju Sveto pismo i smatraju da je Novi zavjet nadahnut od Boga. Što se tiče Starog zavjeta, pravoslavci su podijeljeni. Grci imaju uglavnom isto mišljenje kao i katolici dok ruska, bugarska, rumunska i srpska pravoslavna crkva ne prihvataju u cjelosti Stari zavjet već samo neke njegove dijelove. Različitosti su uočljive i u obredima krštenja, ispovjedi, ženidbe sveštenih lica itd.⁷³

Nova velika podjela kršćanstva se desila 1517. godine kada je Martin Luther na vrata crkve u Wittenbergu okačio svojih 95 teza o kršćanskoj vjeri i tako započeo reformu katoličke crkve. Ova godina se uzima kao godina nastanka protestantizma. Katoličanstvo, pravoslavlje i protestantizam su u moderno vrijeme tri najveće grane kršćanstva.⁷⁴

Kako je već ranije spomenuto, unutar kršćanstva je došlo do podjele na katoličku, pravoslavnu i protestantsku crkvu. Katoličanstvo se zasniva na duhovnom i svjetovnom vodstvu pape u Rimu. Prema katoličkom učenju, papa ima vrhovnu vlast nad svim vjernicima i on je nepogrješiv kada određuje vjersku istinu. Rimski papa je počeo slobodno djelovati od vremena cara Konstantina. Nakon pada Zapadnog rimskog carstva papa je naišao na velike poteškoće. Jednu od najvećih prijetnji za katoličanstvo su predstavljali muslimani koji su počeli osvajati kršćanske teritorije. Na Klermonskom saboru 1095. godine papa Urban II je

⁷¹ Pogledati u: <https://www.britannica.com/event/East-West-Schism-1054> (25.3.2022.)

⁷² Fuller, 2015., 85

⁷³ Pogledati u: Fuller, 2015., 79-85.

⁷⁴ Pogledati u: <https://www.britannica.com/event/Reformation> (25.3.2022.)

pozvao sve kršćane na borbu protiv „nevjernika muslimana“. Ovo je jedan od najranijih primjera međureligijskih sukoba. Ovaj pohod je nazvan „Križarski rat“ i od tog perioda kroz srednji vijek su oni bili česti. U početku su bili vođeni protiv muslimana, a kasnije i protiv raznih heretičkih skupina unutar kršćanstva. Papa je pozivao ljude da se bore za širenje kršćanske teritorije i da postanu „vojnici crkve“. Tada se prvi put u Evropi pojavila svijest o postojanju „kršćanskog svijeta“.⁷⁵

Za katoličanstvo je vrlo bitno 14. i 15. stoljeće. Tokom 14. stoljeća kuga je harala Evropom i odnijela je veliki broj života. Osim kuge, u tom periodu je vođen Stogodišnji rat između Velike Britanije i Francuske. U tom periodu je i papstvo pretrpjelo veliki udarac jer je došlo do zapadnog raskola kada su u isto vrijeme čak tri visoka svećenika tvrdila da su nasljednici svetog Petra. To je dovelo do toga da crkva značajno izgubi svoj autoritet koji je imala u predhodnom periodu i otvorilo put renesansi.⁷⁶

Krajem 15. stoljeća desila su se, prema mišljenju Karen Armstrong, dva vrlo važna događaja za razvoj katoličanstva. To su bili protjerivanje muslimana i jevreja iz Španije i otkrivanje novog kontinenta 1492. godine. Katoličanstvo je tada dobilo novi prostor za širenje i danas su Srednja i Južna Amerika uglavnom katoličke.⁷⁷

U narednim stoljećima došlo je do velikog razvoja nauke čiji su zaključci bili suprotni dotadašnjim tumačenjima katoličke crkve. U srednjem vijeku crkva je imala monopol nad naukom koji je počela gubiti tokom 16. i 17. stoljeća. Sve je to bilo štetno za konzervativni katolički sistem vrijednosti. Katolička crkva je nastojala zaustaviti razvoj nauke uz pomoć inkvizicija. Jak udarac katoličkom shvatanju svijeta je predstavljala teorija heliocentričnog univerzuma koju je dao poljski astronom Nikola Kopernik. Njegovu teoriju je podržao Galileo Galilei koji je 1612. godine istraživao ovu teoriju i uspio je dokazati.⁷⁸

Gubitak centralne uloge u naučnom životu katoličkoj crkvi je teško pao. Inkvizicija je bila reakcija katoličke crkve na promjene koje su se dešavale u tom periodu, a podrazumjevala je sudske procese protiv onih koji su dovodili u pitanje autoritet pape. Pojam inkvizicija vodi porijeklo od latinskog pojma *inquisitio* što znači istraga ili traženje.⁷⁹

⁷⁵ Fuller, 2015., 122

⁷⁶ Armstrong, 2007., 100

⁷⁷ Isto, 29.

⁷⁸ Isto, 107.

⁷⁹ <https://www.britannica.com/topic/inquisition> (27.3.2022.)

Inkviziciju nisu provodili samo katolici već su je preuzeli i protestanti. Oni su u zemljama gdje je protestantizam bio dominantna religija započeli sa progonom katolika. Tako je, na primjer, bilo u Engleskoj. Inkviziciju su mnogi kršćani prihvatili iako je u to vrijeme bila moderna institucija.⁸⁰

U toku 20. stoljeća utjecaji raznih fundamentalizama su vidljivi i u katoličkoj crkvi. Fundamentalizam u katoličkoj crkvi ima svoje korijene u 19. stoljeću u vrijeme tzv. prve modernističke krize. Tada su se mogle uočiti tendencije ka moralizmu, tradicionalizmu i fundamentalističkom razumijevanju Svetog pisma. Ove tendencije su nastale zbog političke situacije sredinom 19. stoljeća. Ovaj period je predstavljao veliku prekretnicu za katoličku crkvu jer je došla na udar nacionalnih država. Italijanski nacionalni pokret je protjerao papu Pia IX u Vatikan i isključio ga iz politike. Papa Pije IX je na tu situaciju reagovao tako što je donio listu zabluda modernog vremena gdje je istakao pogrešne filozofije i ideologije. Najviše se okomio na liberalizam. Na prvom vatikanskom saboru papa je odbranio svoju, od Boga datu, poziciju jer je potvrđeno prijašnje mišljenje o nepogrješivosti papskog savjeta. Na tom saboru papa je tražio nova sredstva za sprovođenje svoje crkvene politike.⁸¹ Značajna godina za razvoj fundamentalizma u katoličanstvu je 1907. godina kada je papa Pije X izdao dva dokumenta u kojima je odredio pravac katoličke crkve. U ovim dokumentima su navedene zablude modernog vremena i modernizam je u njima okarakterisan kao veliko zlo.⁸²

Unutar katoličke crkve su se javila i fundamentalistička tumačenja koja umjesto Svetog pisma zagovaraju autoritet pape. U toku 20. stoljeća način tumačenja Biblije je određivan iz Rima. Komisija američke biskupske konferencije je 1987. godine istakla da fundamentalističko tumačenje Biblije privlači veliki broj katolika. Ova komisija je također zaključila da se unutar tih fundamentalističkih krugova ne poštuje učenje katoličke crkve i da pripadnici tih fundamentalističkih grupa daju jednostavne odgovore na složena pitanja.⁸³

Kelnska izjava iz 1989. godine je bila reakcija na procese unutar katoličke crkve. Ovu izjavu su potpisali profesori teologije koji su zaključili da fundametalizam postoji i u katoličkoj crkvi. Povod za pisanje pomenute izjave je bio niz spornih imenovanja crkvenih dužnosnika u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. Unutar ove izjave su navedene krize sa kojima

⁸⁰ Armstrong, 2007., 52.

⁸¹ Kincler, 2002., 46.

⁸² Isto, 48.

⁸³ Isto, 49.

se suočava katolička crkva i da se reakcija crkve može smatrati katoličkim fundamentalizmom. Ovo je prvi put da se govorilo o katoličkom fundamentalizmu.⁸⁴

Katolička crkva se zasniva na papinom autoritetu, a njegov autoritet su poljuljale fundamentalističke grupe unutar protestantizma koje djeluju i na katolike. Ove grupe se zalažu za kršćanstvo zasnovano na Bibliji nasuprot kršćantvu zasnovanom na papinom autoritetu. U katoličanstvu se kao reakcija javio oblik fundamentalizma. Jedan od primjera sukoba između katoličanstva i protestantizma je Irska. U Irskoj su fundamentalizmi u spomenute dvije grane kršćanstva potpomogli razvoju nacionalizma. U Irskoj žive etnički Irci koji većinom pripadaju katoličkoj religiji i Britanci koji većinom pripadaju protestantizmu. Problem između ove dvije skupine je izbio 60-ih godina u Sjevernoj Irskoj. Sjeverna irska je dio irskog otoka koji je ostao pod britanskom upravom. Irski katolici su se u Sjevernoj Irskoj 1969. godine politički organizovali kroz Demokratsku unionističku partiju. Glavni cilj ove partije je bio da teritoriju Sjeverne Irske ujedine sa ostatkom Irske. Sa druge strane, britansko protestantsko stanovništvo se organizovalo i oružanim otporom blokiralo politička kretanja koja su imala za cilj ujedinjenje Irske.⁸⁵

U Irskoj se formirala velika teroristička organizacija pod imenom Irska republikanska armija (IRA) koja ima veliku podršku među lokalnim stanovništvom. Vjerskim i nacionalističkim porukama ekstremisti svoje najradikalnije stavove i djela prikazuju kao patriotska.⁸⁶

Mnogi kršćanski teolozi smatraju da sukob u Irskoj ima vrlo malo veze sa religijom i da se religija koristi da bi se opravdao terorizam. Teolozi također smatraju da u sukobima u Irskoj etnicitet igra važniju ulogu od religije. Ovoj tvrdnji ide u prilog to što se i katolički i protestantski teolozi u Irskoj već duže vrijeme zalažu za okončanje terorizma i vjerski službenici obje ove grane kršćanstva često drže zajednička bogoslužjenja.⁸⁷

Sve do osamdesetih godina se unutar katoličkih vjerskih krugova nije pridavala velika pažnja raznim negativnim pojavama kao što je npr. antimodernizam. U katoličkoj crkvi sukob sa modernizmom pokazuje fundamentalističke karakteristike koje se mogu porediti sa protestantskim fundamentalizmima u SAD-u i Evropi.⁸⁸

⁸⁴ Kincler, 2002., 44.

⁸⁵ Heywood, 2005., 326

⁸⁶ Pogledati u: White, 2004., 51-60.

⁸⁷ White, 2004., 41

⁸⁸ Kincler, 2002., 46.

Najveći udarac kršćanstvo je doživjelo kada se crkva podjelila na istočnu (pravoslavnu) i zapadnu (katoličku). Pravoslavnoj crkvi su pripala područja Bliskog istoka, Male Azije i većina Balkanskog poluostrva, a katoličkoj zapadna Evropa. Ta se podjela podudarala sa političkom podjelom Rimskog carstva na Zapadno i Istočno (Bizantsko) carstvo. Papa u Rimu je sebe vidio kao poglavara svih kršćana, međutim patrijarh u Konstantinopolju nije priznavao papinu vlast. Jedno od najvažnijih naslijeđa istočnog carstva je formiranje državnih crkava. Poglavari pravoslavne crkve su slali misionare da preobrate stanovništvo i da osnuju lokalne nezavisne crkve u kojima se bogoslužje vrši na lokalnom jeziku. Tako je došlo do osnivanja Bugarske, Rumunske, Srpske, Albanske, Ruske, Koptske i Armenske crkve. Konflikt između katoličanstva i pravoslavlja se iz relativno malih religijskih problema pretvorio u veliko rivalstvo. Rimski papa i patrijarh u Konstantinopolju su se borili za nadmoć u kršćanskom svijetu. Poslije pada Zapadnog rimskog carstva patrijarh je smatrao da je on taj koji treba predvoditi kršćanski svijet u čemu je imao podršku Bizantskog cara. Sva ta borba oko nadmoći je 1054. godine rezultirala raskolom. Posljedice ove podjele su prema mišljenju Grahama Fullera vidljive i u moderno doba i to 90-tih godina na Balkanu u vrijeme raspada Jugoslavije, kada su se sukobili srpski pravoslavci i hrvatski katolici.⁸⁹

Konstantinopolj je 1453. godine pao pod vlast Osmanlija koji su bili muslimani. Na taj način je centar pravoslavnog kršćanstva došao pod vlast muslimana. Evropljani su pad Konstantinopolja doživjeli kao veliko nazadovanje za kršćanstvo. Pravoslavno kršćanstvo nije iščezlo pod osmanskom vlašću. Osmanlije su naslijedile i sačuvale mnoge institucije koje su postojale i u Bizantu. Stvoreno je jedno veliko multietničko carstvo u kojem su pripadnici raznih religija živjeli zajedno. Patrijarh je ostao u Konstantinopolju koji je dobio ime Istanbul i odatle je nastavio sa religijskim upravljanjem pravoslavnim svijetom.⁹⁰

Islamu i pravoslavlju je bilo zajedničko to što su obje religije imale negativan stav prema zapadu. To se može primjetiti i danas u modernoj pravoslavnoj Grčkoj i Rusiji gdje se javljaju antizapadne političke grupe koje teže približavanju Turskoj u cilju zajedničkog antizapadnog djelovanja.⁹¹

Prvi susret muslimana i pravoslavaca se desio na području Bliskog istoka. Nova religija islam se sredinom 7. stoljeća počela brzo širiti sjeverno od Arabije. U Bizantijskoj pokrajini Siriji su se prvi put vojno susreli kršćanstvo i islam. Uskoro je islam ovladao

⁸⁹ Fuller, 2015., 89.

⁹⁰ Isto, 184.

⁹¹ Isto, 97.

Bliskim istokom, sjevernom Afrikom i Perzijom, nakon čega je pravoslavno stanovništvo počelo prelaziti na islam. Veliku brzinu muslimanskih osvajanja je pratio brz prelazak stanovništva na islam, koji se ukorjenio u stanovništvu i nisu ga mogli uništiti različiti događaji sve do modernog doba.⁹²

Nakon ovladavanja Bliskim istokom, islam se počeo širiti na Malu Aziju. Padom Konstantinopolja Rusija je preuzela vodstvo nad pravoslavnom svijetom. Dolazak na vlast komunista pod vodstvom Lenjina je predstavljao veliki udar na pravoslavlje u Rusiji. Ruska pravoslavna crkva je dosta propatila tokom Sovjetskog perioda. Nakon pada komunizma u Rusiji i raspada Sovjetskog saveza 1991. godine Rusija je vratila svoj tradicionalni identitet i Ruska pravoslavna crkva je ponovo dobila na značaju. Rusija je nakon sovjetskog perioda ponovo prihvatila pravoslavnu crkvu kao sastavni dio ruskog nacionalizma. Slične pojave se mogu uočiti u postkomunističkim državama na Balkanu.⁹³

Moderna Rusija sadrži veću muslimansku populaciju od bilo koje zapadne države. Muslimani unutar Rusije nisu imigranti kao što je to slučaj u Zapadnoj Evropi, već su oni dio domaćeg stanovništva. Budući da su muslimani srušili Bizantiju Rusija ima vrlo dobar odnos sa muslimanima, čak i dijele zajedničke antizapadne poglede. Nakon pada komunističke vlasti muslimani koji su kao i pravoslavci doživljavali velike udare u vrijeme komunizma su obnovili svoju vjeru. Mnogi muslimani koji žive u modernoj Rusiji nisu etnički Rusi i 90-tih godina su prolazili kroz veliku krizu jer su se većinske muslimanske republike, koje su činile Sovjetski savez odvojile od zajedničke države. Tako je 90-tih godina izbio sukob u Čečeniji.⁹⁴

Čečeni su vodili dugu borbu za političku nezavisnost, a 90-tih godina su Ruske trupe napravile veliku vojnu akciju u kojoj su Čečeni pretrpjeli velike gubitke. Rusija je Čečeniji dala veliki stepen autonomije, ali su veliki gubici podstaknuli Čečenski bijes i zbog toga su brojni ratnici prihvatili radikalnu verziju islama. Počeli su se uključivati u razne organizacije kao što je Al-Qaida. Nakon 11. septembra proglašen je rat protiv terorizma od strane Vašingtona kojem su se odmah priključili Moskva i Peking proglašivši svoje lokalne separatiste teroristima. Rat protiv terorizma je opravdavao sprovođenje zakona koji bi se u normalnim okolnostima smatrali narušavanjem ljudskih prava.⁹⁵

⁹² Pogledati u: Fuller, 2015., 99-121.

⁹³ Fuller, 2015., 196.

⁹⁴ Pogledati u: Fuller, 2015., 203-233.

⁹⁵ Fuller, 2015., 207.

Moderni ruski nacionalizam se zasniva na povezivanju etničkog identiteta sa pravoslavljem. U ruskoj javnosti se stvara utisak da je biti Rus sinonim za biti pravoslavac, a da je pravoslavlje religija ruskog naroda.⁹⁶

Ruski nacionalisti smatraju da u pravoslavlju ima mnogo sumnjivih elemenata koji su preuzeti sa Zapada. Prema njima, rusko pravoslavlje se razlikuje od pravoslavlja u kanonskom smislu po tome što ono nije univerzalno već je samo, isključivo ruska vjera.⁹⁷ Ruski nacionalisti odbacuju mnoge kršćanske ideje kao neruske i nastoje povezati rusko pravoslavlje sa paganizmom. Aleksandar Barkašov smatra da je rusko pravoslavlje spoj kršćanstva i paganizma. Zbog toga razne nacionalističke organizacije miješaju paganske sa pravoslavnim simbolima. Vladimir Istarkhov tvrdi da je paganizam ustvari pravo rusko pravoslavlje i da su kršćanski elementi umetnuti u staru rusku religiju i zbog toga smatra da Rusi trebaju odbaciti tradicionalnu viziju kršćanstva. Također, u nacionalističkim krugovima se javlja i ideja o arijanstvu, koja se zasniva na tome da su Rusi porijeklom nordijski narod i nastoje uspostaviti ponovnu vezu sa paganizmom.⁹⁸

Nakon raspada SSSR-a ruski nacionalisti su se organizovali kroz političku partiju pod nazivom Ruska partija. Njihov program djelovanja je formulisan u novembru 1991. godine. U tom programu djelovanja oni nastoje označiti kršćanstvo kao religiju koju propagira narod Izraela i da je to religija robova koja je potpomogla uspostavljanju cionističkog jarma u Rusiji.⁹⁹ Iako ova partija odbacuje kršćanstvo, ne usuđuje se potpuno odbaciti pravoslavlje već ga nastoje uklopiti sa starim ruskim paganizmom.¹⁰⁰

Provođena su razna istraživanja o odnosu prema religiji u ruskom društvu. Rezultati istraživanja sprovedenih 1991., 1993., 1996. i 1999. godine su pokazali da je rusko društvo proreligijski i propravoslavno nastrojeno. Čak 94% ispitanika je pokazalo pozitivan odnos prema pravoslavlju iako je prema istom istraživanju pokazano da je ovaj broj veći nego broj ispitanika koji su se izjasnili kao religiozni.¹⁰¹

Protestantizam je jedna od tri grane kršćanstva koja je nastala u 16. stoljeću kada je jedna skupina vjernika odbacila autoritet pape. Nakon toga su se mnoge evropske crkve otcijepile od rimske crkve kao što je npr. engleska crkva 1534. godine. Oni ispovijedaju svoju

⁹⁶ Anastasia Mitrofanova, *The Politicization of Russian Orthodoxy: Actors and Ideas*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2005., 66.

⁹⁷ Isto, 69.

⁹⁸ Isto, 70.

⁹⁹ Isto, 71.

¹⁰⁰ Isto

¹⁰¹ Isto, 126.

vjeru korištenjem sadržaja iz Biblije, na koju su strogo koncentrisani, a odbacuju dogme koje je razvila katolička crkva. Protestanti vjeruju da je Biblija jedini izvor istine i da je moguć neposredni odnos ljudi sa Bogom.¹⁰²

Protestantizmom su, slično kao i u pravoslavlju, uspostavljeni nacionalni oblici kršćanstva. Danas su prošireni u Njemačkoj, Švedskoj, Engleskoj, Škotskoj i SAD-u. Korijeni fundamentalizma u protestantizmu se mogu tražiti u 18. stoljeću. Između 1730. i 1779. godine javili su se vjerski pokreti u američkim kolonijama poznati pod imenom „Prvo veliko buđenje“. Jonathan Edwards je bio jedan od glavnih propovjednika ovih vjerskih pokreta.¹⁰³ On je bio kalvinistički svećenik u North Hamptonu u državi Connecticut. Prema njegovim riječima, stanovništvo North Hamptona nije bilo posebno religiozno, ali su se od 1734. godine uz pomoć njegovih propovijedi okrenuli religioznosti. Odatle se pokret proširio i na ostale teritorije SAD-a. Jonathan Edwards je isticao da ljudi moraju biti dobri kršćani da bi bili spašeni i izbjegli pakao.¹⁰⁴

Na Edwardsov vjerski pokret se nadovezao novi pokret kojeg je vodio George Whitefield. On je bio engleski propovjednik koji je počeo obilaziti kolonije i na taj način pokrenuo drugi pokret poznat pod imenom „Drugo veliko buđenje“. Whitefield je uz pomoć svojih propovijedi okupio oko 100 000 sljedbenika.¹⁰⁵

Ova dva pokreta su utjecala na nastanak raznih vjerskih pokreta. Među njima se isticao pokret „Stara svijetla“. Ovaj pokret je osnovao svoje vlastite škole za svećenike i na taj način je dobio separatistički i institucionalni identitet, što je bilo ključno za nastanak fundamentalističkih pokreta krajem 19. stoljeća.¹⁰⁶

U američkim kolonijama su također bili aktivni pokreti koji su zagovarali naseljavanje Amerike protestantima jer su vjerovali da je to Božija volja. Kralj George III je 1774. godine dao vjerske slobode francuskim katolicima na kanadskoj teritoriji i zbog toga je doveden u vezu sa Antikristom. To je, pored Zakona o taksama iz 1765. godine, dovelo do porasta separatističkih težnji unutar britanskih kolonija u Americi. Rat za nezavisnost je postao borba Amerikanaca protiv Antikristovog kraljevstva i dio božijeg plana za uništenje Antikrista.

¹⁰² Heywood, 2005., 326.

¹⁰³ Woolf, 2007., 10.

¹⁰⁴ Armstrong, 2007., 120.

¹⁰⁵ Isto

¹⁰⁶ Isto, 122.

Ciljevi rata prema ovim američkim vjerskim pokretima su bili uspostava božijeg milenijskog kraljevstva u Americi.¹⁰⁷

U tom periodu je bilo vrlo popularno biblijsko učenje da će Isus uskoro sići na zemlju i osnovati božije kraljevstvo i da će nakon toga zavladatai hiljadugodišnji mir. Oko ovog učenja je formiran pokret koji se naziva „Milenarizam“, koji je u početku 19. stoljeća doživio veliku popularnost.¹⁰⁸

Industrijska revolucija je krajem 19. stoljeća dovela do velikog prelaska ljudi u gradove zbog potrage za poslom. To je crkvi zadalo velike probleme jer je gubila ulogu koju je do tada imala u ljudskim životima. Država je preuzela kontrolu nad raznim oblastima koje su do tada bile u rukama crkve kao što su npr. obrazovanje i zdravstvo. SAD su bile dominantno protestantske, ali su sa rastom gradova pristizali i imigranti koji su sa sobom donosili nove religije. Migranti su utjecali i na protestante u SAD-u koji su se podijelili na moderniste i konzervativce. Modernisti su usvajali liberalno shvatanje Biblije dok su konzervativci Bibliju tumačili doslovno. Mnogi američki protestanti su se pridružili vjerskim konzervativnim pokretima. Ovi pokreti su početkom 20. stoljeća počeli da se udružuju. Jedan od tih pokreta je bio i „Američka liga Biblije“ koji je formiran 1902. godine. Glavni zadatak ovog pokreta je bio promovisanje doslovne istine Biblije i isticanje toga da je Biblija imuna na kritiku. Ovaj pokret je izdao 12 pamfleta pod nazivom *The Fundamentals of the Faith* (Osnove vjere) odakle termin fundamentalizam vodi porijeklo.¹⁰⁹

Tokom 19. i početkom 20. stoljeća ovi vjerski pokreti su bili uglavnom ograničeni na privatnu sferu. U 20. stoljeću vjerske skupine su počele utjecati na politiku, a primjer za to je bilo uvođenje prohibicije od 1920. do 1933. godine. Fundamentalizam se kao pokret izrodio iz spomenutih pamfleta koji su objavljivani od 1910. do 1915. godine. Ovi pamfleti su bili usmjereni na isticanje problema unutar kršćanstva koji se moraju ukloniti. Prema tvorcima pamfleta, glavni problemi kršćanstva su bili sumnja u vjerodostojnost Biblije i skretanje većine kršćana sa pravog puta. Pojam fundamentalizam je od tada ušao u upotrebu među pripadnicima konzervativnih pokreta unutar američkog protestantizma. U Philadelphiji se 1919. godine okupilo oko 6000 ljudi na osnivanju „Svjetskog udruženja kršćanskih fundamenata“. Pojam fundamentalizam je u upotrebu ušao 1920. godine kada ga je Curtis

¹⁰⁷ Armstrong, 2007., 126.

¹⁰⁸ Heywood, 2005., 318.

¹⁰⁹ Pogledati u: Woolf, 2007.

Lee Laws iskoristio u baptističkim novinama *The Watchmen Examiner*. U tom periodu se o fundamentalizmu razmišljalo kao o očuvanju vjerskih uvjerenja i prave kršćanske vjere.¹¹⁰

Tokom dvadesetih godina 20. stoljeća vjerski fundamentalisti su se sve više uplitali u razne sfere društvenog života kao što su politika, obrazovanje, medicina i biologija. Kako je već spomenuto, u politici su se fundamentalisti izborili za uvođenje prohibicije. Suprotstavili su se i naučnicima po raznim pitanjima kao što su npr. ideja o stvaranju svijeta i teorija Charlesa Darwina. Također, fundamentalisti su se oštro suprotstavljali i uvođenju raznih naučnih teorija u školstvo.¹¹¹

Jedno od glavnih načela fundamentalizma u američkom protestantizmu je borba protiv Darwinove teorije. Rasprave oko teorije evolucije su dostigle vrhunac u tzv. „Majmunskom procesu“ 1925. godine u Daytonu u američkoj državi Tennessee. Ovaj događaj je skrenuo veliku pažnju američke javnosti. Profesor biologije Thomas Scopes je javno priznao da u školi podučava teoriju evolucije, a u državi Tennessee su fundamentalisti izborili zakonsku zabranu podučavanja ove teorije u školama. Na toj raspravi fundamentalizam je doživio veliki udarac kada su neki od zastupnika fundamentalista priznali da je teško zamisliti da je Bog stvorio svijet za šest dana kako je rečeno u Bibliji. Tim priznanjem je uzdrman temelj fundamentalizma i on se počeo smatrati nazadnim i dobio je negativan predznak. Iako je izgledalo da su fundamentalisti pretrpjeli poraz, ipak nije bilo tako. Oni su agresivnije počeli širiti svoj uticaj na državne institucije.¹¹²

Nakon Majmunskog procesa je počeo opadati uticaj fundamentalista, a oni su na to reagovali prihvaćanjem sve konzervativnijih učenja. U tom periodu su brojni ugledni ljudi počeli napuštati fundamentalistički pokret, a sam pokret je postajao sve ekstremniji.¹¹³

Tokom tridesetih godina 20. stoljeća fundamentalizam se nastavio suprotstavljati modernizmu. Fundamentalisti u američkom protestantizmu su razvijali svoje institucije i uspostavljali svoje škole i koledže koji su predstavljali temelj modernog fundamentalizma. Izbijanje II svjetskog rata je donijelo novi val fundamentalističkih utjecaja. Na udaru fundamentalista su se našle ideologije fašizma, nacizma i socijalizma. Nakon završetka rata došlo je do velikog razvoja društva i tehnologije koju su fundamentalisti prihvatili i počeli

¹¹⁰ Simon A. Wood & David Harrington Watt (Editors), *Fundamentalism: Perspectives on a Contested History*, University of South Carolina Press, Columbia, 2014., 19.-20.

¹¹¹ Matthew Avery, *Sutton American Apocalypse: A History of Modern Evangelicalism*, Belknap Press, Cambridge, 2017., 169.

¹¹² Pogledati u: Armstrong, 1998., 207-247.

¹¹³ George M. Marsden, *Fundamentalism and American Culture*, Oxford University Press, Oxford, 2006., 192.

koristiti za vlastite interese. Radio i televizija su bili važna sredstva pomoću kojih su fundamentalisti dopirali do većeg broja ljudi. U poslijeratnom periodu njihove propovijedi su bile usmjerene na osuđivanje pobačaja, rastave braka i homoseksualnosti.¹¹⁴

Zbog straha od širenja komunizma u toku 50-tih godina 20. stoljeća, kršćanski fundamentalizam se uključuje u politiku. Komunisti su odbacivali religiju i posmatrali su je kao način da vlast radničku klasu drži pod kontrolom. Karl Marx je religiju nazvao opijumom mase zbog čega su fundamentalisti komunizam posmatrali kao zlo i smatrali su da je njihova dužnost da se tom zlu odupru. Kršćanski fundamentalisti su postali saveznici vlasti u borbi protiv komunističke ideologije. Ličnosti kao što su Karl Marx i Charles Darwin su, prema mišljenju fundamentalista, udarili temelje modernog ateizma i zbog toga su fundamentalisti žestoki protivnici moderne nauke.¹¹⁵

Kršćanski fundamentalisti su se tokom 50-tih godina 20. stoljeća podijelili u dvije grupe. Prva grupa je zagovarala život u odvojenim zajednicama nepovezan sa vanjskim svijetom, kojeg su smatrali grijешnim. Druga grupa je sebe zvala "evanđelisti" i smatrali su da trebaju živjeti sa ostalima i da svako treba naći spas živeći moralan život. Evanđelisti su tokom 60-tih godina bili opozicija novim trendovima kao što su kontraceptivne pilule, jednakost spolova i tolerancija homoseksualnosti. Za razliku od ostalih fundamentalista evanđelisti su surađivali sa političarima konzervativcima, Jevrejima i katolicima u cilju odbrane porodičnih vrijednosti. Evanđelisti su dobili veliku popularnost uz pomoć televizije koju su koristili za širenje svojih učenja.¹¹⁶

Tokom 70-tih i 80-tih godina 20. stoljeća kršćanski fundamentalisti se sve više uključuju u politiku. Krajem 70-tih se javio novi pokret koji je ujedinio protestante, katolike i Jevreje. Pokret se zvao „Moral Majority“ koji je osnovao fundamentalistički propovjednik Jerry Falwell. Ova grupa je na američkim izborima 1980. godine pomogla republikanskom kandidatu Ronaldu Reaganu da pobijedi.¹¹⁷

Tokom 70-tih godina 20. stoljeća se pojavila grupa koja je nastojala da spoji religiju i politiku, koja je nazvana Nova kršćanska desnica. Ova grupa se prvenstveno bavila moralnim i društvenim pitanjima usmjerenim na održanje i obnavljanje onoga što oni smatraju kršćanskom kulturom. Na formiranje ove grupe su uticala dva glavna faktora. Prvi je to što se

¹¹⁴ Heywood, 2005., 327.

¹¹⁵ Armstrong, 2007., 260.

¹¹⁶ Isto, 680.

¹¹⁷ Kincler, 2002., 8.

u Sjedinjenim Američkim Državama, u periodu nakon II svjetskog rata, značajno proširila javna sfera, npr. ukinuto je održavanje molitvi u američkim školama jer je bilo u suprotnosti sa prvim amandmanom kojim se garantuje vjerska sloboda. Drugi faktor je bio jačanje političkog značaja grupa koje zastupaju crnce, žene i homoseksualce. Njihovo jačanje je podstaklo na otpor konzervativne vjerske grupe koje su smatrale da to jačanje ugrožava tradicionalne društvene struktura.¹¹⁸

Kroz 80-te i 90-te godine ove fundamentalističke grupe sve više jačaju. Od 80-tih godina ove grupe su pružale finansijsku pomoć Republikancima u zamjenu za usvajanje društvenog i moralnog programa zasnovanog na protivljenju abortusu. Ronald Reagan je 80-tih godina pokazao spremnost da ovaj program usvoji i to je značilo da su fundamentalističke grupe postale značajna komponenta u Republikanskoj stranci. Međutim, Ronald Reagan nije uspio da ostvari pomenuti program.¹¹⁹

Uzlet fundamentalizma u Sjedinjenim Američkim Državama se desio njegovim povezivanjem sa politikom. Fundamentalisti i republikanski neokonzervativci su 80-tih godina napravili savez, a na to je posebno utjecala Reganova administracija koja je sklopila savez politike i fundamentalističkog pokreta. Ronald Reagan je 1980. godine neočekivano pobijedio na izborima i mnogi su smatrali da su za njegovu pobjedu zaslužni fundamentalistički propovjednici. Vjerski fundamentalizam je na taj način postao politički. Fundamentalističko-politički pokreti su se nakon toga znatno proširili. Formirani su mnogi novi, a postojeći su se proširili. Pokreti kao što su Moral Majority i Liberty Federation su dobili na popularnosti i formirali su koaliciju sa pokretima kao što su American Coalition for Traditional Values, Equal Rights Amendment, Pro Family Movement, Christian Voice i drugim. Ovi pokreti se bave temama zaštite porodice, borbe protiv feminizma i homoseksualnosti, zabrane abortusa, pornografije, uvođenja molitvi u školama itd.¹²⁰

Nakon ere Ronalda Reagana uticaj fundamentalističkih grupa je varirao. George Bush stariji u svom mandatu nije ispunjavao zahtjeve fundamentalističkih grupa što je njih navelo da predlože svog kandidata za predsjednika 1992. godine. Međutim, doživjeli su neuspjeh nakon kojeg su se pojavile tzv. milicije ,koje su vršile terorističke akcije, kao što je na primjer podmetanje bombi u Oklahomi 1995. godine.¹²¹

¹¹⁸ Heywood, 2005., 327.

¹¹⁹ Isto, 128.

¹²⁰ Isto, 328.

¹²¹ Isto

Nakon izbora Georgea Busha mlađeg 2000. godine fundamentalističke grupe u Sjedinjenim Američkim Državama su dobile na značaju. Mnogi članovi Bushovog kabineta su bili članovi Nove kršćanske desnice. Jačanje ovih grupa se vidi na primjeru podrške ove administracije Izraelu nakon 11. septembra, a koja je zasnovana na prikazu Palestine kao „zemlje Jevreja“.¹²²

Fundamentalizam se osim u sjevernoj Americi javio i u Evropi, a od evropskih protestantskih fundamentalizama je najizraženiji onaj u Velikoj Britaniji. Fundamentalizam u Evropi ima milione pripadnika u različitim crkvama, ali je najizraženiji u protestantizmu. Kao i fundamentalizam u Sjedinjenim Američkim Državama evropski fundamentalizam se zalaže za doslovnu istinu Biblije i upozorava na opasnost koju moderna nauka donosi. Formirani su pokreti koji su se borili protiv modernističke teologije kao što je pokret „Samo ovo Jevanđelje“ koji se formirao 1966. godine. I u Evropi su se vodile slične rasprave kroz cijelo 20. stoljeće. U njemačkom časopisu Die Zeit je 29. januara 1993. godine objavljen članak pod nazivom „Biblijom protiv Darvina“ u kojem se navodi da je nemoguće teoriju evolucije spojiti sa Svetim pismom i da je taj stav u Njemačkoj sve popularniji.¹²³

¹²² Heywood, 2005., 329.

¹²³ Kincler, 2002., 43.

Radikalizam u islamu

Islam je druga po veličini religija na svijetu koja najbrže raste. Geografski, islam je koncentrisan u Aziji i Africi, ali se on također širi i na Evropu i na druga područja. Islam nije samo religija, on je način života sa uputstvima za moralno, ekonomsko i političko ponašanje.¹²⁴

Islam je nastao u Mekki u Hidžazu. Član plemena Kurejšija Muhammed je propovijedao islam među Arapima i do svoje smrti 632. godine je uspio ujediniti gotovo sva plemena Arabije. On je Arapima donio religiju koja je odgovarala njihovim tradicijama i dala im veliku snagu tako da su za samo sto godina osnovali i proširili veliko carstvo koje se prostiralo od Himalaja do Pirineja.¹²⁵

Islam se zasniva na učenjima poslanika Muhammeda koja su objavljena u Kur'anu. U islamu fundamentalizam ne znači vjerovanje u doslovnu istinu Kur'ana, zbog toga što nju prihvataju svi muslimani pa bi u tom smislu svi oni bili fundamentalisti, već fundamentalizam u islamu znači intenzivnu i militantnu vjeru.¹²⁶ Kroz historiju islama religija i politika su se sukobljavale. Neki od islamskih vođa su bili svjetovnog duha i bili su fleksibilni u primjeni vjerskih principa na politički život. Sa druge strane su bili oni koji su smatrali da treba strogo slijediti poslanikove principe i životni stil.¹²⁷

Muslimani su u prvim stoljećima nakon pojave islama doživjeli brzu ekspanziju i dominaciju koja je trajala sljedećih nekoliko stoljeća. Krajem 15. stoljeća sa reformacijom i velikim geografskim otkrićima došlo je do ravnoteže između islama i kršćanstva. Ubrzo se ravnoteža snaga počela mijenjati u korist kršćanstva, što je uznemirilo muslimane. Proces uspona i pada civilizacija koji je zahvatio i muslimansku civilizaciju nije ništa novo u svijetu i već se u historiji više puta ponavljalo. Međutim mnogi muslimani su nazadovanje civilizacije pripisivali moralnoj stranputici, a ne objektivnim razlozima. Evropske kršćanske države poput Portugala, Španije, Holandije, Francuske i Engleske su postajale kolonijalne sile. Do kraja I svjetskog rata gotovo sav muslimanski svijet je bio pod kontrolom evropskih sila. Kolonijalni subjekti su prezirali imperialističke sile i opirali im se.¹²⁸ Ovaj period je ostavio traume na muslimanska društva koja i danas imaju strah od strane dominacije. Za današnje muslimane je najvažnije pitanje oslobađanje od neoimperijalne politike zapada. U Sjedinjenim Američkim

¹²⁴ Heywood, 2005., 319.

¹²⁵ Armstrong, 1998., 158.

¹²⁶ Heywood, 2005., 320.

¹²⁷ Pogledati u: Armstrong, 1998.

¹²⁸ Fuller, 2015., 305.

Državama termin neoimperijalizam se odbacuje kao ideološki termin koji su koristili komunisti u vrijeme hladnog rata. Međutim, neoimperijalizam, na Bliskom istoku je i dalje vrlo zastupljen iz dva razloga, a to su geostrateški položaj islamskih zemalja i važni energetske resursi na tom području.¹²⁹

Neoimperijalizam je na Bliskom istoku dostigao suroviju formu globalnim ratom protiv terorizma. Sjedinjene Američke Države su često učestvovala u zbacivanju nepoželjnih režima. U kasnim 50-tim godinama su Sjedinjene Američke Države finansirale Muslimansko bratstvo u Egiptu koje je bilo opozicija Nasseru.¹³⁰

Države Bliskog istoka i sjeverne Afrike su se oslobodile kolonijalne vlasti, ali su bili u ekonomskoj zavisnosti od Zapada ili od Sovjetskog Saveza. U tim državama je nacionalizam poprimio oblik islamskog fundamentalizma. Od 70-tih godina fundamentalističke grupe su se pojavljivale u islamskim zemljama i dobijale su sve veću podršku među stanovništvom.¹³¹

Sredinom 70-tih godina je započelo postepeno povlačenje arapskog nacionalizma i sve više se prihvatila alternativa. Ta alternativa je bila politički islamski vjerski pokret koji je polako preuzeo ulogu glavne ideologije otpora protiv stranih sila u arapskom svijetu. U tom periodu se formiraju razni radikalni pokreti u Egiptu, Siriji, Iraku i ostalim arapskim zemljama.¹³²

Neke od najpoznatijih grupa su Hezbolah, Hamas i Al-Qaida. Hezbolah svoj početak vezuje za revoluciju u Iranu. Zbog izraelske invazije 1982. godine se smjestio u Liban. Ministarstvo vanjskih poslova Izraela je 1998. godine istaklo da je preseljenje Hezbolaha u Liban utjecalo da se grupa poveća. Hezbolah je brzo rastao kao organizacija zahvaljujući lokalnoj podršci i finansijskoj pomoći iz Irana. To omogućava Hezbolahu da vodi terorističke akcije protiv Izraela, ali i protiv onih Arapa koji se ne slažu sa ciljevima ove grupe.¹³³

Jedna od najmilitantnijih muslimanskih organizacija je Islamski pokret otpora poznatiji kao Hamas. Hamas je nastao u Palestini i zalaže se za eliminaciju Izraela i stvaranje arapskog carstva. Ta organizacija naglašava da je u ratu sa jevrejskim narodom i Izraelom.

¹²⁹ Fuller, 2015., 311.

¹³⁰ Isto, 324.

¹³¹ Heywood, 2005., 321.

¹³² Davorka Matić, "Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj", *Socijalna ekologija: journal for environmental thought and sociological research = Socijalna ekologija : Zeitschrift für Umweltgedanken und soziologische Forschung*, Vol. 20 No. 1, Zagreb, 2011., 2.

¹³³ Fuller, 2015., 25.

Cilj svake akcije ove organizacije je ubijanje Jevreja, a sa tim ubijanjem, po njihovom mišljenju, natjerat će sve cioniste da napuste to područje.¹³⁴

Hamas je dobro organizovana i finansijski obezbijedena grupa koja je raširena i van Bliskog Istoka. Cilj tih ogranaka ove grupe je da izvode terorističke napade i tako spriječe bilo kakav mirovni proces. Od 1989. godine ova grupa je izvela nekoliko stotina terorističkih napada. Prema procjeni Sjedinjenih Američkih Država iz 1996. godine ova grupa broji destine hiljada članova.¹³⁵

Situacija koja je muslimanske terorističke organizacije podstakla da pojačaju svoju aktivnost se desila 1990. godine kada je predsjednik Iraka Saddam Hussein izvršio invaziju na Kuvajt. Saudijska Arabija je zatražila pomoć od Sjedinjenih Američkih Država. Operacija „Pustinjska oluja“ je započela 1991. godine i u toj operaciji muslimani su se borili protiv muslimana, pod vodstvom Sjedinjenih Američkih Država. Radikalne muslimanske grupe su bile zaprepastene, a još im je više smetalo to što je vlada Saudijske Arabije dozvolila američkim trupama da ostanu stacionirane u Saudijskoj Arabiji u kojoj se nalaze dva najsvetija grada islama.¹³⁶

Događaji od 11. septembra 2001. godine su bili prekretnica u historiji. Tada su se Amerikanci suočili sa problemom vjerskog radikalizma na Bliskom istoku. Za većinu Amerikanaca ovaj događaj predstavlja napad na Sjedinjene Američke Države koje su se trudile da uspostave mir u svijetu. Međutim, rijetki uzimaju u obzir dugogodišnju politiku zapadnih sila na Bliskom istoku koja je potpirivala nezadovoljstvo muslimana i prema mišljenju Grahama Fullera bilo je za očekivati da će muslimani prije ili kasnije uzvratiti udarac.¹³⁷

Karakteristike islamskog fundamentalizma su apsolutna suverenost Boga, koncept Božijeg jedinstva, povratak na ispravni put, islamski poredak, ideja islamske države i jihad.

Apsolutna suverenost Boga je ključna tema islamskog fundamentalizma. Bog je jedini vladar i zakonodavac i smisao ljudskog života je da se potčinjava njegovoj volji, a svrha vlasti je provođenje Božijeg zakona i strogo je ograničena šerijatom. Prema konceptu Božijeg jedinstva Bog je jedan i jedinstven i ima apsolutnu suverenost. Islamski fundamentalizam nastoji transformirati društvo i uspostaviti vladavinu Božijeg zakona, šerijata. Društvo je

¹³⁴ White, 2004., 99.

¹³⁵ Isto, 100.

¹³⁶ Isto, 101.

¹³⁷ Fuller, 2015., 334.

odraz Božijeg jedinstva i ne toleriše se razdvajanje života na različite sfere. Povratak na ispravni put bi po islamistima trebao biti povratak vrijednostima koje su bile prisutne za vrijeme života poslanika Muhammeda. U očima vjernika ovo doba i doba pravednih halifa predstavlja uzorno razdoblje islama. Božiji zakon reguliše sve sfere društvenog života pa tako i društveni poredak. Islamski poredak podrazumijeva da društvo i država trebaju biti u svim detaljima organizovani prema odredbama šerijata.¹³⁸ Naglasak islamističke ideologije je na islamističkoj državi koja bi trebala implementirati šerijat i garantovati islamski poredak. Zbog toga je islamistima važno političko djelovanje koje je orjentisano na ove ciljeve. Ciljevi se mogu postići ili legalnim putem ili revolucionarnom borbom. Jihad je najspornija osobina islamističke ideologije koja podrazumijeva stalnu borbu za izgradnju idealne zajednice, ali i borbu unutar sebe protiv činjenja grijeha. Radikalni islamisti jihad interpretiraju kao stalnu borbu i nametanje islamskog poretka.¹³⁹

Islamski fundamentalizam ima nekoliko sličnosti sa kršćanskim fundamentalizmom. Muslimanski fundamentalisti kao i kršćanski svoju svetu knjigu Kur'an shvataju doslovno i žele da se zakoni iz te knjige praktikuju u društvenom životu. Međutim razlika između ova dva fundamentalizma je u tome što se u islamu doslovno značenje Kur'ana podrazumijeva i nju prihvataju svi muslimani, a fundamentalizmom u islamu se smatra militantno nametanje vjerskih propisa i zakona.¹⁴⁰

Nakon što je propalo Osmansko Carstvo teritorije Bliskog istoka i sjeverne Afrike koje su bile pod osmanskom vlašću su pripale evropskim kolonijalnim silama kao što su na primjer Francuska i Velika Britanija. Većinu stanovništva ovih teritorija su činili muslimani, među kojima se počeo javljati otpor prema novim vlastima. U mnogim državama islamskog svijeta su se formirale različite grupe koje su imale za cilj otpor zapadnoj dominaciji i modernizaciji društva. Egipat je 1922. godine dobio nezavisnost od Velike Britanije, ali su Britanci i dalje u toj zemlji zadržali moćno ekonomsko i vojno prisustvo.¹⁴¹

U Egiptu je 1928. godine Hasan al-Banna¹⁴² formirao Muslimansko bratstvo. Formiranjem ove grupe je počeo da se razvija moderni islamski fundamentalizam u arapskom svijetu. Hasan al-Banna je dao prvu modernu formulaciju političkog islama. Njegov program

¹³⁸ Pogledati u: Armstrong, 1998., 155-197.

¹³⁹ Pogledati u: Matić, 2011., 31-53.

¹⁴⁰ Heywood, 2015., 320.

¹⁴¹ Heywood, 2015., 320.

¹⁴² Hassan al-Banna je rođen 1906. godine u Egiptu. Bio je poznati egipatski imam i profesor koji formirao Muslimansko bratstvo. Umro je 1949. godine. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/biography/Hassan-al-Banna> (31.03.2022.)

je oblikovan u vrijeme egipatske borbe za nezavisnost i na njega je dosta uticao sekularni nacionalizam koji su zastupale tadašnje egipatske vlasti. Al-Banna je osjetio prijetnju od sekularizacije egipatskog društva i zbog toga je osnovao religijsko društvo koje se posvetilo promovisanju islamskog morala.¹⁴³

U početku svog djelovanja al-Banna je održavao predavanja u kojima je pozivao na borbu protiv kolonijalizma i odbacivanje zapadnih kulturnih uticaja. Zagovarao je da država prihvati religiju kao dio javne sfere i da djelovanje usmjeri prema islamskim pravilima i striktnom poštovanju vjerskih obaveza. Glavni slogan njegove organizacije je bio: „Bog je naš cilj, prorok je naš vođa, Kur'an je naš ustav, borba naš put, a smrt u službi Boga najviša od naših težnji.“¹⁴⁴

Do kraja 30-tih godina organizacija Muslimansko bratstvo je imala oko 150 000 članova. Iako se u početku organizacija nije definisala kao politička stranka, uskoro se počela baviti politikom. Politički sukobi su bili posebno izraženi po završetku Drugog svjetskog rata. U decembru 1948. godine je član Bratstva ubio egipatskog premijera, a zato je okrivljen al-Banna. Iako je al-Banna javno osudio to ubistvo, nakon 2 mjeseca je i sam postao žrtvom atentata od strane vlade.¹⁴⁵

Iz Egipta Muslimansko bratstvo se proširilo na Sudan, Palestinu, Liban, Siriju i Jordan gdje su osnivali džamije, škole, omladinske klubove i poslovna preduzeća u namjeri da mlade ljude moralno i fizički pripreme za jihad, što grubo prevedeno znači "sveti rat". Međutim, ovaj pokret muslimanskih fundamentalista je ostao na margini svjetske politike za što je zaslužan i Gamal Abdel Nasser¹⁴⁶ koji je podržavao neki oblik arapskog socijalizma.¹⁴⁷

Socijalističke ideje su Nassera podstakle da se približi Sovjetskom Savezu i da zabrani Muslimansko bratstvo, ali je egipatski poraz u Arapsko-izraelskom ratu 1967. godine smanjio popularnost ideje arapskog socijalizma i fundamentalističkim pokretima omogućio priliku za rast popularnosti. Nasser je želio da umjesto islamskog radikalizma podstakne razvoj arapskog nacionalizma. On je sa promocijom arapskog nacionalizma želio da objedini sve arapske zemlje u sjevernoj Africi i na Bliskom istoku. Smatrao je da ujedinjeni arapski svijet

¹⁴³ Matic, 2011., 41.

¹⁴⁴ Isto

¹⁴⁵ Isto, 42.

¹⁴⁶ Gamal Abdel Nasser je rođen 1918. godine u Egiptu. Bio je jedan od najmoćnijih egipatskih političara u periodu od 50-tih do 70-tih godina 20. stoljeća. On je 1952. godine bio jedan od vođa revolucije u kojoj je došao kraj monarhiji u Egiptu. Umro je 1970. godine. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/biography/Gamal-Abdel-Nasser> (31.03.2022.)

¹⁴⁷ Heywood, 2005., 321.

ima snage da se suprotstavi zapadu. Nasser je gušio pokret Muslimanskog bratstva, ali se ovaj pokret uspio održati za vrijeme njegove vladavine. U to vrijeme ovaj pokret u Egiptu je predvodio Sayyid Qutb.¹⁴⁸ On je ostavio veliki uticaj na radikalne muslimane u nadolazećem periodu. Njegove radikalne ideje su bile da islamski svijet treba da se oslobodi svakog vanjskog uticaja neprestanom borbom i da nakon toga izgrade islamsko društvo sa zakonima iz Kur'ana i hadisa. Qutb je zbog svojih političkih aktivnosti 1966. godine pogubljen od strane egipatskih vlasti. Međutim njegove ideje su se prenijele na mnoge Egipćane pripadnike Muslimanskog bratstva.¹⁴⁹

Tokom sedamdesetih godina političkom scenom u Egiptu je dominirao Anwar Sadat koji je pokrenuo mirovnu inicijativu sa Izraelom i pokušavao se približiti Zapadu. Njegova politika nije naišla na razumijevanje većine egipatskog stanovništva koje je počelo iskazivati nezadovoljstvo prema njegovoj politici i sve više se okretalo svojoj tradiciji.¹⁵⁰

Pripadnici Muslimanskog bratstva su 1981. godine učestvovali u atentatu na predsjednika Egipta Anwara Sadata.¹⁵¹ Nakon uspješnog atentata jedna grupa u okviru Muslimanskog bratstva je pokušala državni udar. Ona je nekoliko dana držala pod kontrolom grad Asyut u Egiptu. Međutim ovi događaji nisu imali ulogu kakvu je imala revolucija u Iranu jer islamski fundamentalisti nisu uspjeli doći na vlast. Novi egipatski predsjednik je postao Hosni Mubarak, koji je vratio kontrolu nad gradom Asyutom i članove grupe koja je izvršila atentat uhapsio i pogubio u aprilu 1982. godine. Između 1981. i 1985. godine fundamentalisti u Egiptu su ostali aktivni u sukobljavanju sa državom.¹⁵²

U periodu nakon 1985. godine politika Muslimanskog bratstva se promijenila. Muslimansko bratstvo je u svom političkom djelovanju postavilo tri cilja: legalizovati stranku, osvojiti što više mjesta u parlamentu i na legalan način pokušati implementirati šerijat.¹⁵³

I pored promjene u svojoj politici Muslimansko bratstvo je ostalo zabranjena stranka. Zbog toga nije učestvovala na izborima koji su 1990. godine održani u Egiptu. Tada su

¹⁴⁸ Sayyid Qutb je rođen 1906. godine i bio je jedan od glavnih članova Muslimanskog bratstva tokom 50-tih i 60-tih godina. Bio je optužen za pokušaj atentata na egipatskog predsjednika Nassera i 1966. godine je osuđen na smrt. Njegovu doktrinu su preuzele kasnije fundamentalističke grupe, a najpoznatija je al-Qaida. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/biography/Sayyid-Qutb> (31.03.2022.)

¹⁴⁹ <https://www.britannica.com/biography/Sayyid-Qutb> (31.03.2022.)

¹⁵⁰ Armstrong, 2007., 711.

¹⁵¹ Pogledati u: Woolf, 2007.

¹⁵² Kepel, 1985., 241.

¹⁵³ Rubin Barry, *Islamic fundamentalism in Egyptian politics*, St. Martin's Press, New York, 1990., 125.

pripadnici ove grupe zajedno sa opozicijom bojkotovali ove izbore. Na izborima 2000. godine Muslimansko bratstvo je ostvarilo dobar rezultat i postalo najveća opozicija u parlamentu.¹⁵⁴

Najpoznatiji događaj 70-tih godina 20. stoljeća u vezi sa islamskim vjerskim radikalizmom se dogodio u Iranu, gdje se 1979. godine dogodila revolucija koja je rezultirala formiranjem Islamske republike Iran. Prvi bitan događaj koji je prethodio spomenutoj revoluciji je donošenje Ustava iz 1906. godine koji je predstavljao početni korak u demokratizaciji Irana. Iran je bio monarhija u kojoj je vladar imao titulu šaha. U toku II svjetskog rata 1941. godine britanske i sovjetske trupe su okupirale Iran, zbog čega je šah Reza, koji je imao veliku popularnost u narodu, bio primoran da abdicira u korist svoga sina Pahlavija. Vladavina šaha Pahlavija je bila obilježena slobodom štampe i političkom otvorenosću.¹⁵⁵

Mohammad Mosaddeq je prvi demokratskim putem izabrani premijer vlade u historiji Irana. On je 1951. godine došao na vlast i uskoro je postao najmoćniji čovjek u državi. Mobilizirao je narod u borbi protiv režima šaha Pahlavija, koji je državne resurse povoljno davao strancima. Mosaddeq je želio da nacionalizuje naftne kompanije što je smetalo Velikoj Britaniji koja je imala vlasništvo nad većinom Iranske naftne industrije. Britanci su Sjedinjenim Američkim Državama uspon Mosaddeqa prikazali kao jačanje uticaja Sovjetskog saveza u Iranu. Mosaddeq je 1952. godine sproveo niz reformi u vojsci i u izbornom zakonu. Vojska je do ovih reformi bila pod šahovom kontrolom, a ovim reformama je prešla pod kontrolu države. Krajem 1952. godine Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i šah su počele planiranje vojnog udara na režim Mohammada Mosaddeqa.¹⁵⁶

Šah je izvršio državni udar uz pomoć Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije 1953. godine. U ovom državnom udaru je smijenjen legalno izabrani premijer koji je imao veliku popularnost među stanovništvom Irana. Ova dešavanja su ostavila velike posljedice i predstavljaju uvod u događaje koji će se desiti 1979. godine.¹⁵⁷

¹⁵⁴ <https://www.britannica.com/topic/Muslim-Brotherhood> (23.03.2022.)

¹⁵⁵ Nacistička Njemačka je sredinom 30-tih godina uspostavila ekonomsku saradnju sa režimom Reze Pahlavija. Nakon početka II svjetskog rata Velika Britanija i Sovjetski Savez su teško podnosile njemačku prisutnost blizu naftnih polja u Perzijskom zaljevu. Invazija se desila nakon što je šah odbio protjerati Nijemce koji su boravili u Iranu i odbio je zahtjev da se preko Irana prevozi ratni materijal za saveznike. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/biography/Reza-Shah-Pahlavi> (31.03.2022.)

¹⁵⁶ Mohammad Mosaddeq je iranski politički vođa koji je nacionalizovao ogromna britanska naftna polja u Iranu. <https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Mosaddegh> (27.03.2022.)

¹⁵⁷ Vladimir Ajzenhamer, *Politički eksperiment koji traje: Politički sistem Islamske Republike Iran, Azijske sveske*, god. 1, br. 1, 2012., 2.

Iran pripada šijitskom ogranku islama, čije će tradicije, vjerovanja i zakoni imati odlučujuću ulogu u razvoju događaja 70-tih godina. Šah Pahlavi je pokušao sprovesti sekularizaciju iranskog društva jer je smatrao da samo takav Iran može napredovati. Unatoč velikim postignućima u ostvarenju tog cilja, prvenstveno zbog velikih prihoda od nafte, javljao se otpor stanovništva prema šahovim mjerama. Šah se tokom cijele svoje vladavine oslanjao na silu i vršio je represiju nad stanovništvom.¹⁵⁸

Tokom 60-tih godina 20. stoljeća na političku scenu je došao Ajatolah Homeini koji je stao na čelo opozicije šahu. Homeini je oštro kritikovao pokušaj modernizacije i liberalizacije zemlje vjerujući da su ovi procesi usmjereni protiv islama. U julu 1963. godine su izbili nemiri koje je vodio Homeini i u kojima je on i uhapšen.¹⁵⁹

Homeini je rođen 1902. godine u siromašnom gradu Khumaynu, u poznatoj religioznoj porodici. Homeini je izučavao šiitski ogranak islama koji je bio dominantan u Iranu. U gradu Qumu Homeini je završio teološki studij 1927. godine. Nakon toga je bio profesor i predavao je islamsku filozofiju što mu je donijelo veliku popularnost. Prvu knjigu je objavio 1942. godine i u njoj je zagovarao veću kontrolu vlade od strane vjerskih učenjaka. Ipak, tokom 50-tih godina Homeini se nije uključivao u politiku. Prvo uključivanje u politiku se desilo 1962. godine kada je organizovao demonstracije protiv liberalnih reformi šaha Pahlavija.¹⁶⁰

Homeini je 1964. godine protjeran u egzil u kome će ostati sve do pada šahovog režima 1979. godine. Velika inflacija koja se desila u Iranu 1975. godine uvela je ograničenja cijena. Sa druge strane šahovo bahato ponašanje rezultiralo je velikim nezadovoljstvom kod stanovništva.¹⁶¹ Šah je uživao američku podršku, imao je svoju vojsku i bogatstvo od trgovine naftom i nije obraćao pažnju na procese koji su se dešavali u iranskom društvu.¹⁶²

U januaru 1978. godine širom Irana su izbili protesti zbog loše ekonomske situacije. Nezadovoljstvo stanovništva je dodatno raspirivalo šahovo rasipništvo, represija i prozapadna politika koja je iritirala šiitske vjerske poglavare. Tokom godine protestima se priključivao sve veći broj stanovništva, a za vođu revolucije je izabran Homeini koji je bio u egzilu u Parizu. Nakon što je šah je u januaru 1979. godine napustio državu, Homeini se vratio iz

¹⁵⁸ Bruno Brakus, *Iranska revolucija*, Rastra, br. 7, 2016., 183.

¹⁵⁹ Ajzenhamer, 2012., 4

¹⁶⁰ Pogledati u: Noah Berlatsky (ur.), *The Iranian Revolution*, Greehaven Press, Detroit, 2012.

¹⁶¹ Šah je 1967. godine na proslavi 2500 godina iranske monarhije potrošio preko 100 miliona dolara. Preuzeto sa: <https://historyofyesterday.com/the-biggest-party-ever-816662221283> (31.03.2022.)

¹⁶² Brakus, 2016., 186.

egzila. Na referendumu održanom 1979. godine iranski narod se izjasnio za uspostavljanje republike i usvajanje Ustava. Ovaj događaj je značio kraj monarhijske vladavine nad Iranom koja je trajala 450 godina. Tada se na političkoj sceni javila nova i drugačija državna tvorevina nazvana Islamska Republika Iran.¹⁶³

Nakon uspostave Homeinijeve vlasti došlo je do nemira manjinskih etničkih grupa u Iranu. Perzijanci su bili uglavnom šiitski muslimani i činili su većinu stanovništva, a pored njih veliki procenat stanovništva su činili sunitski muslimani koje su činili Turkmeni na sjeveroistoku zemlje i Arapi koji su uglavnom živjeli uz granicu sa Irakom. Ubrzo nakon uspostave vlade Turkmeni na sjeveroistoku zemlje su podigli ustanak koji je ugušen nakon sedam dana. Još jedan problem za novu vlast je predstavljala arapska populacija u provinciji Khuzestanu koja je bila bogata naftom.¹⁶⁴

Za zapadne zemlje Iran je postao simbol političkog islama. Fundamentalističke grupe u ostalim islamskim zemljama kao što su Liban i Palestina u Iranu vide duhovno i političko vodstvo. Većina muslimana u Iranu pripada šiitskom ogranku islama. Šiitski fundamentalizam politički djeluje i protiv sunitskog islama. Podjela na šiitski i sunitski islam se desila zbog pitanja nasljednika poslanika Muhammeda. Nasljednici Muhammeda su preuzeli ulogu vjerskih vođa i imali su titulu halife. Šiiti su podržavali poslanikovog rođaka Aliju i smatrali su da potomci Alije i Fatime, jedne od poslanikovih kćerki, trebaju da budu vjerske vođe. Suniti su bili mišljenja da halifa treba da se izabere dogovorom među vjerskim učenjacima.¹⁶⁵ Sukob ova dva pravca u islamu je dostigao vrhunac u toku Iransko-iračkog rata koji se vodio od 1980. do 1988. godine. Rat između Irana i Iraka je započeo 1980. godine kada je Irak napao Iransku provinciju Khuzestan sa ciljem da arapsko stanovništvo iz te provincije oslobodi od šiitske vlasti.¹⁶⁶

Saddam Hussein je na vlast u Iraku došao iste godine kada se u Iranu dešavala revolucija koja je prijetila da se prelije u okolne zemlje. On je zbog toga 1979. godine nakon preuzimanja vlasti ugušio pokrete Iračkih šiita i Kurda. Saddam je želio da pod Iračku kontrolu stavi provinciju Khuzestan u Iranu, što je izazvalo veliki rat.¹⁶⁷

¹⁶³ Ajzenhamer, 2012., 5.

¹⁶⁴ <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War> (19.03.2022.)

¹⁶⁵ Heywood, 2005., 323.

¹⁶⁶ <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War> (19.03.2022.)

¹⁶⁷ Nakon rata sa Iranom Saddam Hussein je pokrenuo invaziju na Kuvajt, koja je poznata pod nazivom Zaljevski rat. Iračka vojska je okupirala Kuvajt 1990. godine što je izazvalo reakciju američkih snaga 1991. godine. Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/event/Persian-Gulf-War> (31.03.2022.)

Ovaj sukob je uticao na obje zemlje. U periodu između 1980. i 1988. godine za novu vladu u Iranu glavna preokupacija je bio Iransko-irački rat. U Iranu je bilo mnogo žrtava sa preko 150.000 poginulih, ekonomija i infrastruktura ratom zahvaćenog područja je bila uništena i oko 500.000 civila je bilo primorano napustiti ratnu zonu. Iranska nafta se tokom ovog rata izvozila i predstavljala je glavni izvor prihoda za iransku vladu.¹⁶⁸

Homeini je umro 1989. godine, ubrzo nakon završetka rata sa Irakom. Smrt Ajatolaha Homeinija 1989. godine je otvorila put umjerenijim snagama u Iranu. Ekonomija Irana je opustošena zbog osmogodišnjeg rata i zapadnim sankcijama. Nasljednici Homeinija su uvidjeli da je za ekonomski opstanak neophodno da se okonča diplomatska izolacija Irana od strane zapadnih zemalja.¹⁶⁹

Sve do 1986. godine Iran je funkcionisao kao jednopartijska država na čijem je čelu bila Islamska republikanska partija. Ova partija je zbog unutrašnjih konfrontacija bila rasformirana 1986. godine, ali višepartijski sistem nije zaživio još čitavu deceniju. Pobjeda Katamija na predsjedničkim izborima 1997. godine donijela je promjene. Političke partije su legalizovane, a 2000. godine su se desili prvi višepartijski parlamentarni izbori. Nakon ovih izbora u političkom životu Irana su prisutne brojne političke partije, ali sve pripadaju islamističkom bloku, koji se dijeli na dvije konkurentske struje. Jednu struju čine konzervativci koji ne žele da unose izmjene u revolucionarne tekovine dok druga struja reformista želi djelimičnu liberalizaciju političkog sistema.¹⁷⁰

Dešavanja u Iranu su inspirisala fundamentalističke grupe širom svijeta. Muslimansko bratstvo je 1981. godine izvršilo atentat na egipatskog predsjednika Sadata, a lideri islamskih zemalja kao što su, na primjer, Pakistan, Sudan i Liban su pod pritiskom fundamentalista u svojim zemljama uveli šerijatsko pravo. U Libanu je fundamentalizam bio posebno izražen i u toj se državi vodio građanski rat između kršćana i muslimana. Taj rat je rezultirao okupacijom zemlje od strane Sirije i Izraela, a dijelovi glavnog grada Bejruta su došli pod kontrolu fundamentalističkih grupa pod pokroviteljstvom Irana, kao što je Hezbolah.¹⁷¹

Iranska revolucija je predstavljala prekretnicu u razvoju vjerskih radikalnih ideologija jer je privukla veliki broj muslimana širom svijeta koji su smatrali da je njihova religija

¹⁶⁸ Pogledati u: Keddie R. Nikkie i Hooglund Eric (ur.), *The Iranian Revolution & the Islamic republic*, Syracuse University Press, Syracuse N.Y., 1986.

¹⁶⁹ Heywood, 2005., 325.

¹⁷⁰ Ajzenhamer, 2012., 17.

¹⁷¹ Heywood, 2005., 321.

ugrožena i izložena stalnim napadima. Revolucija je pokazala da religija može izaći kao pobjednik u sukobu sa sve moćnijim sekularizmom.¹⁷²

Ranih 90-tih godina 20. stoljeća na političkoj sceni u Afganistanu pojavili su se Talibani. Oni su preuzeli kontrolu nad Afganistanom 1996. godine i ostali su na vlasti sve do 2001. godine kada su Sjedinjene Američke Države izvršile intervenciju. Talibani su nakon ove intervencije zadržali kontrolu u mnogim područjima.¹⁷³

Riječ Taliban znači učenik islama. Talibani su ekstremni vjerski muslimanski pokret koji želi da nametne svoju verziju islamskog zakona u Afganistanu i Pakistanu. Pripadnici talibanskog pokreta etnički pripadaju narodi Paštuna koji čine 42% afganistanske populacije. Paštuni su stoljećima živjeli prema nepisanim pravilima i principima. Te tradicije su se zadržale i unutar talibanskog pokreta.¹⁷⁴

Korijeni talibanskog pokreta su iz vremena sovjetske invazije na Afganistan 1979. godine. Afganistan je tokom 19. stoljeća predstavljao tampon zonu između velikih sila Rusije i Velike Britanije koja je u to vrijeme pod svojom kontrolom držala teritorije današnje Indije i Pakistana. Tradicionalno je Afganistan imao dobre odnose sa Rusijom čak i nakon komunističke revolucije. Situacija se promijenila nakon što je sovjetska vlada, pomažući komunističke pokrete širom svijeta, podržala i komunistički pokret u Afganistanu. Komunizam koji je veliki protivnik religije u Afganistanu u kojem religija ima veliki značaj nije naišao na plodno tlo. Komunistička vlast u Afganistanu je zbačena 1978. godine, zbog čega je 24. decembra 1979. godine izvršena invazija Afganistana od strane Sovjetskog Saveza.¹⁷⁵

Sovjetska invazija je podstakla afganistansko stanovništvo na još veći otpor prema prosovjetskoj vlasti. Borci protiv komunizma su se nazivali mudžahedini i njih su podržavale Sjedinjene Američke Države i Saudijska Arabija. Sjedinjene Države su podržavale mudžahedine tako što su im slale naoružanje, a Saudijska Arabija je organizovala slanje dobrovoljaca u Afganistan. Ova podrška nije dolazila direktno, već preko Pakistana. Pakistanska vlada je raspoređivala naoružanje i slala dobrovoljce na ratišta. Dobrovoljci su

¹⁷² Armstrong, 2007., 759.

¹⁷³ Gerber Larry, *The Taliban in Afghanistan*, Rosen Pub., New York, 2011., 4.

¹⁷⁴ Isto, 7.

¹⁷⁵ Isto, 12.

dolazili iz raznih islamskih zemalja sa ubjeđenjem da vode sveti rat. Jedan od tih dobrovoljaca je bio Osama bin Laden koji je bio iz ugledne i bogate porodice iz Saudijske Arabije.¹⁷⁶

Osama bin Laden je rođen u Saudijskoj Arabiji 1957. godine. Ranih 80-tih godina bin Laden se pridružio muslimanskim pobunjenicima koji su se borili protiv Sovjetske vojske u Afganistanu. On je 1988. godine formirao Al-Qaidu u čiji su sastav ušle hiljade muslimana. Nakon završetka rata 1989. godine bin Laden se vratio u Saudijsku Arabiju, ali je 1991. godine zbog kritikovanja vlasti bio prisiljen napustiti državu. Vratio se u Afganistan 1996. godine, gdje je nastavio voditi Al-Qaidu.¹⁷⁷

Borbe u Afganistanu su postajale sve intenzivnije. Sovjetski savez je u cilju uništenja mudžahedina bombardovao afganistanska sela i gradove, te je tako državu ostavio u ruševinama. Pojavio se veliki broj izbjeglica koji su svoje utočište našli u Pakistanu.¹⁷⁸

Saudijska vlada je finansirala škole za izbjeglice u kojima su učenici učili o islamskoj religiji. Ove škole su nazvane medrese i učenicima su pružale priliku za obrazovanje, mjesto za boravak i besplatnu hranu. Mnoge od ovih škola su učenike pripremale za život u islamskom društvu. Žene su bile isključene iz ovog sistema obrazovanja. Učenici koji su završavali ove medrese su nazivani Talibanima.¹⁷⁹

Sovjeti su se 1989. godine povukli iz Afganistana gdje su ostavili prosovjetsku vladu koja je nastavila rat sa mudžahedinima. Mudžahedini su 1992. godine uspjeli ostvariti pobjedu, međutim uskoro je između njih nastao novi građanski rat, jer se njihove vođe nisu uspjele dogovoriti oko raspodjele vlasti. Ovaj građanski rat je bio teži od rata sa Sovjetima. U oktobru 1994. godine su Talibani iz pakistanskih medresa napali na granicu duž južnog Afganistana i zauzeli grad Kandahar.¹⁸⁰ U sljedeća tri mjeseca su zauzeli 12 od 31 afganistanske provincije. Iz Kandahara Talibani su krenuli prema Kabulu i Heratu. Talibani su u martu 1995. godine u blizini Kabula poraženi od strane Ahmeda Massouda koji je bio jedan od glavnih mudžahedinskih vojskovođa u vrijeme rata sa Sovjetima.¹⁸¹

¹⁷⁶ Larry, 2011., 14.

¹⁷⁷ Sean Connolly, *Fundamentalism*, Wayland, London, 2008., 18.

¹⁷⁸ Larry, 2011., 14.

¹⁷⁹ Pogledati u: Larry, 2011.

¹⁸⁰ Larry, 2011., 20.

¹⁸¹ <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Civil-war-mujahideen-Taliban-phase-1992-2001> (04.04.2022.)

U septembru 1995. godine Talibani su osvojili grad Herat u kome je živio veliki broj šiita. U sljedećih nekoliko mjeseci Talibani su neprestano napadali Kabul i u septembru 1996. godine ga zauzeli.¹⁸²

Na sjeveru Afganistana većinu stanovništva su činili Tadžici, Uzbeki i Hazari koji su nastavili pružati otpor Talibanima. U maju 1997. godine Talibani su upali u sjeverne provincije i proglasili svoju vlast, međutim stanovništvo iz ovih oblasti se pobunilo i porazilo Talibane. Talibani su ponovo u augustu 1998. godine napali sjeverne pobunjene oblasti i uspjeli ih zauzeti.¹⁸³

Talibani su počeli da strogo provode islamski zakon. Zapadnjačka odjeća i običaji su odmah zabranjeni, a ženama starijim od 8 godina je zabranjeno školovanje. Žene su u javnosti morale da nose burku i bilo im je zabranjeno da se zapošljavaju. One nisu smjele da napuštaju domove bez muške pratnje. Muzika, filmovi i televizija su bili također zabranjeni, a svi oni koji nisu imali muslimanska imena su ih morali promijeniti. Muškarci su morali da budu kratko podšišani i da nose brade. Talibani su osnovali vjersku policiju koja je kontrolisala sprovođenje ovih zakona. Vjerska policija je patrolirala gradovima i selima i strogo kažnjavala nepoštovanje pravila.¹⁸⁴

¹⁸² Larry, 2011., 24.

¹⁸³ Pogledati u: Larry, 2011.

¹⁸⁴ Isto

Radikalizam u judaizmu

Za razumijevanje vjerskog radikalizma u judaizmu treba razumjeti osnovna učenja u judaizmu. Jevrejski fundamentalizam ima korijene još iz vremena Rimskog carstva. Od uništenja jeruzalemskog hrama Jevreji su živjeli van zemlje koja je po njihovom mišljenju obećana Jevrejima od strane Boga. Jevreji su bili rasuti svuda po svijetu i čekali su pojavu Mesije koji će ih po njihovom vjerovanju vratiti u „obećanu zemlju“. U kasnom 19. stoljeću pojavile su se ideje da problem antisemitizma, koji je prisutan od antike, može biti riješen formiranjem jevrejske države. Cionizam je pokret koji se pojavio u Palestini i koji je zagovarao da Jevreji, ne čekajući Mesiju, krenu u osnivanje države.¹⁸⁵

Temelj judaizma je Tora što znači „nauka, zapovijed“. Ona se pripisuje Mojsiju i obuhvata tradicionalne jevrejske zakone. U judaizmu postoje dvije Tore. Jedna je pisana – Biblija, a druga je usmena – Talmud. Talmud postoji u dva izdanja, Talmud iz Jeruzalema i Talmud iz Babilona. Tora ima veliki značaj za judaizam i prema tradiciji predstavlja Božiji plan stvaranja. Bog je Toru stvorio prije svega ostalog i pomoću nje je uredio svijet. Bog je Toru objavio Mojsiju i učinio je obavezujućom za sve ljude, ali svi ljudi je nisu prihvatili već samo Jevreji. Suština Tore je da je stvorena prije svijeta i da je nepromjenjiva i vječna. Ona je nakon što je objavljena Mojsiju učinila Jevreje od Boga izabranim narodom. Na taj Božanski poklon jevrejski narod je uzvratio prihvatanjem Tore i obaveze prema Bogu. Jevrejski fundamentalisti insistiraju na nepromjenjivosti Tore.¹⁸⁶

Podjele između sljedbenika različitih religija se rijetko temelje na teološkim razlikama, one se uglavnom temelje na političkim i društvenim faktorima. Glavne teološke razlike judaizma i ostalih abrahamističkih religija je jevrejsko odbacivanje i ne prihvatanje ostalih religija i njihovih poslanika. Problem između kršćanstva i judaizma je nastao kad i kršćanstvo. Kršćani vjeruju da je Isus bio Mesija, o čijem se dolasku govori u Starom zavjetu, dok Jevreji ne prihvataju Isusa kao Mesiju. Mnogi kršćani smatraju da su Jevreji najveći krivovjernici upravo zbog toga što negiraju ono što je predviđeno u njihovom Svetom pismu.¹⁸⁷

Sa druge strane većina Jevreja odbacuje taj argument i tvrde da Isus nije bio Mesija čiji je dolazak predviđen starim zavjetom, jer je Mesija trebao da bude u krvnoj vezi sa kraljem Davidom, a kršćani smatraju da je on sin Božiji. Također, razlika između judaizma i

¹⁸⁵ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Judaism> (31.03.2022.)

¹⁸⁶ Kincler, 2002., 87.

¹⁸⁷ Fuller, 2015., 41.

kršćanstva je u tome što Jevreji ne prihvataju kršćansko vjerovanje da se ljudski rod može spasiti žrtvovanjem Isusa ili bilo koga drugoga, već samo poštivanjem jevrejskih pravila.¹⁸⁸

Islam o ovom pitanju kaže da je Isus običan čovjek i Božiji poslanik, a ne sin Božiji. Judaizam ne prihvata ni Muhammeda kao Božijeg poslanika. Judaizam i islam duhovno imaju dosta dodirnih tačaka, za razliku od kršćanstva koje se duhovno razlikuje od obje spomenute religije. I islam i judaizam karakteriše striktni monoteizam, mole se više puta dnevno, smatraju da se spašavanje duše postiže ličnim poštivanjem vjerskih zakona kroz život. Objе religije insistiraju na tome da se Bog ne smije naslikati niti da posjeduje ljudski oblik. Prema tome jevrejima i muslimanima je kršćanska umjetnost neprihvatljiva. U islamu i judaizmu se također kritikuje kršćansko trojstvo koje muslimanima i Jevrejima djeluje politeistički. Prema islamu Isus nije umro na križu nego ga je Bog uzdigao u raj (dženet) i on će se, a ne Muhammed vratiti na Sudnji dan da savlada neprijatelje islama i da donese svijetu pravdu. Islam i judaizam dijele mnoge zajedničke propise u vezi hrane, u obje religije je zabranjeno jesti svinjetinu, dok je u kršćanstvu dozvoljeno. Postoje i bitne razlike između islama i judaizma koje se ogledaju u tome što su prema islamu Jevreji napravili nekoliko grešaka u primanju objave. Velika greška je bila što su sebe smatrali odabranim i Božijim narodom i Boga su razumjeli kao Boga Jevreja. Prema učenju islama to nije istina jer Bog nema odabrani narod. U tome se judaizam razlikuje i od kršćanstva koje Isusovu poruku smatra univerzalnom.¹⁸⁹

Iako islam prihvata sve prijašnje Božije poslanike uključujući Mojsija (Musu) i Isusa (Isaa) i veliki dio Staroga i Novoga zavjeta, kršćanstvo i judaizam imaju nemilosrdan pogled prema islamu. Oni ne prihvataju Muhammeda kao Božijeg poslanika i poriču ideju da se poruke Staroga i Novoga zavjeta na bilo koji način obnavljaju u Kur'anu.¹⁹⁰

Zbog velikih sličnosti su Jevreji i muslimani živjeli zajedno stoljećima i jevrejski učenjaci smatraju da su Jevreji puno bolje prolazili pod islamskom nego pod kršćanskom vlašću. Jevreji su stoljećima bili proganjani u kršćanskim zemljama. Prvi veliki progon Jevreji su doživjeli u Španiji 1492. godine kada je vojska kralja Ferdinanda i kraljice Izabele osvojila državu Granadu.¹⁹¹ Nakon tog osvajanja kralj Ferdinand i kraljica Izabela su potpisali „Edikt o izboru“ s ciljem da se Španija očisti od Jevreja. Muslimanskom i jevrejskom stanovništvu Španije je 1499. godine dat ultimatum: da pređe na kršćanstvo ili ode u progonstvo. Hiljade

¹⁸⁸ Fuller, 2015., 41.

¹⁸⁹ Pogledati u: Fuller, 44-46.

¹⁹⁰ Fuller, 2015., 42.

¹⁹¹ Armstrong, 2007., 28.

muslimana i Jevreja je pobjeglo u muslimansko Osmansko Carstvo gdje su bili dobro prihvaćeni.¹⁹²

Sve se to promijenilo 1948. godine kada je nastala država Izrael na račun istrebljenja Palestinaca, što i danas predstavlja osnovu za zategnute odnose između muslimana i Jevreja. Može se reći da su ove tenzije između dvije religije nastale iz političkih, a ne iz teoloških razloga. Glavni izvori vjerskih borbi na Bliskom Istoku su militantni jevrejski fundamentalisti koji žele da prošire Izrael i sa druge strane islamski fundamentalisti koji žele da eliminišu Izrael i povrate Palestinu. Na jevrejski fundamentalizam se obratila pažnja 90-tih godina kada su neki autori utvrdili da izvor borbi na Bliskom Istoku potiče od jevrejskih ekstremista koji su uz pomoć masovnog terorizma osigurali postojanje Izraela. Laurence Hanauer je 1995. godine iznio tvrdnju da su jevrejski fundamentalisti pribjegli nasilju u cilju uspostavljanja Velikog Izraela iz biblijskih vremena. Sa druge strane islamski fundamentalisti vjeruju da je Palestina njihova. Clarence Bouchat je 1996. godine istakao da Sjedinjene Američke Države moraju imati u vidu da se muslimanski i jevrejski fundamentalisti nimalo ne razlikuju. Cilj obje fundamentalističke skupine je da otjeraju druge sa područja koje smatraju svojim.¹⁹³

Politički pokret zvani cionizam je bio jevrejski pokret koji je od Jevreja želio da osnuje naciju i da se nasele u Palestinu. Riječ cionizam vodi porijeklo od hebrejske riječi "*cion*" što znači Nebesko kraljevstvo. Ova ideja je nastala 1897. godine kada ju je prvi put iznio Theodore Herzl u Bazelu.¹⁹⁴

Nakon I svjetskog rata Britanci su stekli kontrolu nad područjem Palestine. Sa američkim cionističkim pokretom Britanci su imali dogovor po kojem su cionisti trebali dobiti domovinu Palestinu. Prvi cionistički doseljenici u Palestinu su se nadali miru. U početku su tvrdili da nemaju namjeru da raseljavaju Palestince već da žive zajedno sa njima. Međutim, ubrzo su izbile tenzije između Palestinaca i doseljenih Jevreja. Do promjene je došlo 1917. godine kada je britanska vlada izdala Belforsku deklaraciju u kojoj Jevrejima obećava nacionalnu državu. U Palestini je raslo nacionalističko osjećanje i nezadovoljstvo britanskom upravom. Otvorena pobuna Arapa u Palestini se desila 1936. godine. U tom sukobu su se prvi put Jevreji i Arapi sukobili između sebe.¹⁹⁵

¹⁹² Armstrong, 2007., 29.

¹⁹³ White, 2004., 47.

¹⁹⁴ Heywood, 2015., 330.

¹⁹⁵ White, 64.

Nakon II svjetskog rata hiljade Jevreja iz Evrope koji su ostali bez doma za vrijeme nacističkog holokausta su se naselili u Palestinu. Kada su shvatili opasnost od masovnog naseljavanja Jevreja Arapi iz Palestine su se počeli naoružavati. Britanska vlast na ovom području je počela slabiti i 1947. godine Britanci su se obratili organizaciji Ujedinjenih Nacija od kojih su tražili rješenje. Ujedinjene nacije su predložile da se Palestina podijeli na dva dijela i da jedan dio pripadne Arapima a drugi Jevrejima ¹⁹⁶

Palestinci su 1959. godine napravili organizaciju Al Fatah koja je imala za cilj borbu protiv Izraela. Kada je na čelo ove organizacije došao Jaser Arafat, započele su terorističke aktivnosti ove organizacije.¹⁹⁷

Pod vodstvom Nasera Arapi su 1967. godine pokrenuli rat protiv Izraela koji je trajao samo šest dana i nakon kojeg su arapske snage doživjele poraz. Nakon tog poraza mnogi muslimani su se okrenuli idejama islamske revolucije, a arapski svijet počinju karakterisati politički islam i jednovlašće.¹⁹⁸

Rat između Arapa i Izraela iz 1967. godine poznat i pod nazivom Šestodnevni rat je doveo do toga da istočni Jeruzalem u kojem se nalazi najsvetiji jevrejski hram dospije u ruke Jevreja. Nakon toga su Jevreji odbili da vrata tu teritoriju Palestini jer, kako oni smatraju, vraćanje ove teritorije bi bilo direktno suprotstavljanje Božijoj volji. Nakon Šestodnevnog rata pod kontrolu Izraela su došli Zapadna obala, poluostrvo Sinaj i Golanska visoravan. Novoosvojene teritorije su se poklapale sa granicama obećane zemlje iz Biblije. Kao reakcija na ovaj uspjeh Izrael je preplavila euforija koja je dovela do jačanja jevrejskog vjerskog fundamentalizma. Jeruzalem je proglašen glavnim gradom Izraela, što je naišlo na žestoko protivljenje muslimana koji Jeruzalem smatraju jednim od svetih gradova. Ovoj odluci Izraela su se također suprotstavili i Ujedinjeni narodi koji su primorali Izrael da odbaci tu odluku.¹⁹⁹

U oktobru 1973. godine ubrzo poslije izraelsko arapskog rata osnovan je političko-vjerski pokret Gush emunim (Blok pravovjernih). Pokret je između 1974. godine i 1987. godine počeo sa osnivanjem jevrejskih naselja u blizini mjesta gdje su Arapi bili većinsko

¹⁹⁶ White, 2004., 64.

¹⁹⁷ Isto, 85.

¹⁹⁸ Boris Havel, *Arapsko-izraelski sukob: Religija, politika i povijest Svete zemlje*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013., 554.

¹⁹⁹ Armstrong, 2007., 872.

stanovništvo. Sekularna izraelska vlada se suprotstavila ovim aktivnostima što je dovelo do toga da na izborima 1977. godine pobijedi Likud Blok.²⁰⁰

Sa promjenom vlasti pokret Gush emunim je bio, ne samo priznat od strane Izraela, nego je dobio i finansijsku i vojnu podršku. Ova podrška je ubrzala gradnju novih naselja i povećala broj akcija protiv Palestinaca, na što su Palestinci odgovarali terorističkim napadima. Doseljenici Gush emunima su imali dozvole da nose vatreno oružje za samoodbranu. Oni vrše pritisak na Izraelsku vladu da upada na arapske teritorije i sprovodi red. U aprilu 1984. godine uhapšeni su članovi jedne jevrejske terorističke grupe koji su bili osumnjičeni da žele izvršiti napad na džamiju Al Aksu u Jeruzalemu. Mnogi okrivljeni pripadnici te jevrejske terorističke grupe su pripadali užem krugu vođa pokreta Gush emunim.²⁰¹

²⁰⁰ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/place/Israel/Labour-rule-after-Ben-Gurion> (06.10.2021.)

²⁰¹ Gush emunim je hebrejska riječ koja u prevodu znači Blok vjernih. <https://www.britannica.com/topic/fundamentalism/Jewish-fundamentalism-in-Israel#ref883304> (15.03.2022.)

Vjerski radikalizmi u Indiji i Kini

Velike religije na indijskom potkontinentu su hinduizam, islam, budizam i sikizam. Hinduizam je jedna od najvećih svjetskih religija, a najveća u Indiji gdje je ova religija i nastala. U hinduizmu su običaji bitniji od formalnih vjerskih tekstova, a religija predstavlja spoj filozofije, vjerovanja i rituala. Budizam je također nastao u Indiji u 6. stoljeću prije nove ere i danas je jedna od najvećih svjetskih religija.²⁰²

Više stoljeća su muslimani i hinduisti živjeli zajedno. Muslimani su kroz različite periode igrali različite uloge u Indiji. U početku su bili mirni trgovci koji su mirno propagirali islam, zatim osvajači koji su iz srednje azije upali u Indiju gdje su stvorili veliko Mogulsko carstvo.²⁰³ Prodorom Britanskog imperijalizma došlo je do raspada Mogulskog carstva. Britanci su se susreli sa otporom koji su uglavnom pružali muslimani. Zbog toga su u svom sistemu vlasti više povjerenja davali hinduistima nego muslimanima. Britanci su 1947. godine odvojili Pakistan od Indije. Desila se ogromna razmjena stanovništva gdje su muslimani iz Indije odlazili u Pakistan, a hinduisti i sikhi iz Pakistana u Indiju. Britanci su ovaj proces etničkog čišćenja nazvali *podjela*. U tom procesu je 14.500.000 ljudi prešlo novu granicu.²⁰⁴

Prilikom prelaska naroda dešavali su se veliki masakri. Situacija u Kašmiru je bila vrlo napeta jer je to bila provincija sa muslimanskom većinom. Britanci su im 1947. godine obećali pravo na referendum na kojem bi se trebali izjasniti da li će se pridružiti Indiji ili Pakistanu. Indija je opozvala referendum i to je izazvalo bijes muslimana. Problem oko Kašmira je bio povod za tri rata koja su se vodila između Indije i Pakistana.²⁰⁵

Nakon odlaska Britanaca religija je postala glavni uzrok sukoba u Indiji. Najveći sukob se dešava između hinduista u Indiji i muslimana u Pakistanu. Na ovaj način je religijski sukob postao i politički. U Šri Lanki koja se poput Pakistana odvojila od Indije se također vode sukobi. Tu se borba vodi između većinskog budističkog i manjinskog hinduističkog i muslimanskog stanovništva.²⁰⁶

Unutar Indije muslimani čine otprilike 13% stanovništva koje je podjeljeno na 2 struje. Jedna struja teži ka uspostavljanju muslimanske zajednice odvojene od hindusa što je nemoguće, jer su muslimani dosta raštrkani po Indiji. Drugu struju čini manji broj muslimana

²⁰² Pogledati u: Hans Küng et al., *Kršćanstvo i svjetske religije: Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, Naprijed, Zagreb, 1994., 165-191.

²⁰³ Fuller, 2015., 265.

²⁰⁴ Pogledati u: Fuller, 2015., 261-282.

²⁰⁵ Fuller, 2015., 274.

²⁰⁶ White, 2004., 40.

koji nastoje prevazići različitost i integrirati se u sekularnu indijsku državu. U Indiji ne zavisi sve od muslimana. Prisutan je i jak hinduistički nacionalni pokret koji se zalaže za formiranje hinduističke države i koji je uperen protiv svih nehindusa u Indiji, a posebno protiv muslimana.²⁰⁷

Hinduistički nacionalizam je baziran na religiji jer u Indiji postoje razne etničke pozadine i jezici. Njima je podjela iz 1947. godine odgovarala jer su na taj način željeli protjerati sve muslimane i stvoriti čistu hinduističku državu. Međutim, veliki broj muslimana se zadržao u Indiji i danas oni održavaju sekularnu multikulturalnu Indiju. Indija je jedan od rijetkih primjera gdje muslimansko stanovništvo podržava sekularnu državu jer shvataju prednosti sekularizma za očuvanje svoje kulture i religije.²⁰⁸

Dok hinduizam i budizam koegzistiraju prilično mirno, osim u Šri Lanki, između islama i hinduizma se javljaju sukobi. Oko 1500. godine unutar hinduizma je osnovana nova religija Sikizam, koja je bila kombinacija hinduizma i islama. Ova religija je nastala sa ciljem da uspostavi mir između hinduista i muslimana. Nakon što su ih obje vjere grubo odbile, Siki su počeli da se naoružavaju i da brane svoje vjerovanje. U vrijeme britanske vlasti nad Indijom Britanci su iz te vjerske podijeljenosti izvlačili veliku korist. Početkom 20. stoljeća muslimani i hinduisti su prevazišli sukobe i osnovali su politički savez čiji je cilj bio borba protiv britanske vlasti.²⁰⁹

Fundamentalizam hinduista, sika i budista ima elemente nacionalizma. Hinduizam u Indiji predstavlja najjasniji primjer etničke religije. Unutar ove religije je iz borbe za nezavisnost Indije izrastao fundamentalistički pokret. Nakon ostvarivanja nezavisnosti Indije 1947. godine najjača stranka je bila Kongresna partija. Ona je bila sekularna stranka i sve do 80-tih godina je bila najmoćnija u državi. Slabljenjem ove partije procvjetao je hinduistički fundamentalizam. Glavni cilj ovog fundamentalističkog pokreta je da postavi hinduizam kao osnovu nacionalnog identiteta i da uništi ideje o multietničkoj i multikulturalnoj Indiji. Ovaj pokret ne zahtijeva progon ostalih religija i kultura, već zagovara "hinduizaciju" muslimana, sika i drugih.²¹⁰

Između hinduističke Indije i muslimanskog Pakistana su vođena tri rata oko područja Kašmira. Kašmir pripada Indiji, a većinom je nastanjen muslimanima koji vode gerilski rat

²⁰⁷ Pogledati u: Fuller, 2015., 261-282.

²⁰⁸ Fuller, 2015., 275.

²⁰⁹ White, 2004., 40.

²¹⁰ Heywood, 2005., 329.

protiv Indijske vlasti. Područje Indije je jedno od najkritičnijih mjesta susreta islama sa drugim kulturama. Pakistan i Bangladeš su većinski muslimanske zemlje koje graniče sa Indijom, a osim toga veliki broj muslimana živi unutar Indije.²¹¹

Hinduisti su 1992. godine uništili džamiju u Bombayu želeći je pretvoriti u hinduistički hram. U toku jedne sedmice je od strane hinduista ubijeno oko 1400 muslimana. Nakon ovog masakra muslimani su započeli sa terorističkim akcijama po Indiji, a meta su im bila mjesta koja posjećuju hinduisti.²¹²

Grad Ajodhja u sjeveroistočnoj Indiji je mjesto od izuzetne važnosti za hinduiste. Nakon što su muslimani zavladaali Indijom u tom gradu je izgrađena džamija. Hinduisti su tvrdili da je ta džamija napravljena na mjestu hrama boga Rame. Indijska narodna partija je 1992. godine organizovala hinduiste koji su izvršili napad na džamiju i srušili je. Muslimani su na ovaj napad odgovorili bombašima samoubicama koji su napali Ramin hram na tom području.²¹³

Sljedeće 1993. godine u Bombayu su se desili bombaški napadi koji su povezani sa muslimanskim organizacijama. Kongresna biblioteka Sjedinjenih Američkih Država je 1995. godine izvršila istraživanje o tenzijama u Indiji. Rezultati istraživanja su bili da većina ovog nasilja ne potiče od drevne mržnje ili vjerskog fundamentalizma već zbog društveno ekonomskih problema i neodgovorne strategije indijskih političara.²¹⁴

Najveća stranka u Indiji od 1996. godine je Bratija Džanata partija, koja podržava ideju o stvaranju „velike Indije“ u čiji bi sastav trebali ući Pakistan, Bangladeš, Mjanmar i Šri Lanka. Ova stranka se također vodi parolom „Indija hinduistima“. Fundamentalizam kod Sika se ogleda u tome što oni žele stvaranje svoje nezavisne države. Ta država bi, prema željama Sika fundamentalista, bila njihova nacionalna država, bila bi smještena u današnjoj sjevernoj Indiji u blizini Pakistana i zvala bi se Kalistan. Fundamentalizam Sika poput hinduističkog ima antiislamski karakter.²¹⁵

U Šri Lanki gdje budisti čine većinu populacije je došlo do rasta budističkog fundamentalizma – nacionalizma. Između budista i manjine koju čine hinduisti, muslimani i kršćani došlo je do rasta tenzija. U Šri Lanki se javila težnja da budizam postane državna

²¹¹ <https://www.britannica.com/place/Jammu-and-Kashmir/Government-and-society> (08.04.2022.)

²¹² Meyer, 2009., 11.

²¹³ Fuller, 2015., 276.

²¹⁴ Isto, 279.

²¹⁵ Pogledati u: Fuller, 2015., 261-282.

religija. U tu svrhu su osnovane militantne grupe među kojima je najpoznatija Front narodnog oslobođenja. Pritisci su podstakli manjinsko stanovništvo na separatizam, a najpoznatija separatistička grupa su Tamilski tigrovi koji su započeli sa terorističkim akcijama krajem 70-tih godina.²¹⁶

U Kini živi oko 20.000.000 muslimana od čega otprilike polovinu čine etnički Han Kinezi. Oni govore Kineskim jezikom i njihov životni stil je sličan ostalim Han Kinezima. Drugi dio muslimana u Kini su turkijskog porijekla i žive u krajnjem zapadnom dijelu Kine i nazivaju se Ujguri. Za razliku od prve grupe muslimana, Ujguri, se nisu dobro integrisali u kineski život, pa se zbog toga kineske vlasti prema njima odnose sa nepovjerenjem i okrutnošću.²¹⁷

Islam je u Kinu stigao 651. godine, oko 18 godina nakon smrti islamskog poslanika Muhammeda. Car dinastije Tang je naredio da se izgradi džamija u Kantonu, glavnom gradu Kineske provincije Guangdong, koja postoji i danas. Car je odobrio muslimanskim trgovcima da osnuju naselja na tom području jer je primijetio dosta sličnosti između islama i konfučianizma. Muslimani su počeli dominirati uvozno izvoznom industrijom Kine.²¹⁸

Na sjeverozapadnoj granici Kine se dogodio drugačiji susret Kine i islama. Kineska vojska se 751. godine susrela sa arapskom vojskom u Talasu, u današnjem Kirgistanu. Arapska vojska je odnijela pobjedu, što je ostavilo velike geopolitičke posljedice. Kina se nije proširila na srednju Aziju, a ljudi sa tog područja su prihvatili islam.²¹⁹

U Kini se islam prilagodio kineskoj kulturi. Unutar kineskog islama su se povremeno pojavljivali obnoviteljski pokreti koji su imali za cilj uklanjanje nemuslimanskih običaja. U Kini su sve džamije građene u stilu kineskih tradicionalnih hramova.²²⁰

Druga skupina muslimanskog stanovništva su Ujguri koji su nastanjeni u Xinjiang provinciji. Ujguri su postali dio Kine ekspanzijom Kineskog carstva. Graniče sa ostalim turkijskim narodima u Kazahstanu i u bliskoj su vezi sa njima.²²¹ Ujguri se etnički i religijski razlikuju od Hana, što je dobra podloga za otpor prema Kini. Komunističke vlasti su gušile mnoge manjinske kulture u Kini, a naručito u toku Kulturne revolucije. Ujguri su pružali i oružane otpore kineskoj državnoj politici koja je nastojala uništiti Ujgursku autonomiju i

²¹⁶ Heywood, 2005., 331.

²¹⁷ Fuller, 2015., 284.

²¹⁸ Isto

²¹⁹ Isto, 285.

²²⁰ Fuller, 2015., 287.

²²¹ Isto, 292.

kulturu. Komunističke vlasti su podsticale veliku masu Han Kineza da se nastane u Xinjiang provinciji. Vremenom su se Ujguri suočili sa velikim izazovom očuvanja svoga identiteta i kulture. Kina je također odmah iskoristila globalni rat protiv terorizma i Ujgure proglasila dijelom terorističke mreže protiv koje se bore i Sjedinjene Američke Države.²²²

Vlasti u Kini osim muslimanskih Ujgura nastoje da unište i kulturu budističkih Tibetanaca. Budizam je nastao u sjevernoj Indiji. Buda je poticao iz plemena Shakya i rođen je pod imenom Siddhartha Gautama. Njegov otac je bio jedan od poglavara plemena. Siddhartha je u 29-toj godini napustio dom i krenuo u potragu za konačnim oslobođenjem od patnje. Slušao je razne učitelje koji su tvrdili da poznaju put oslobođenja, ali ga njihovi odgovori nisu zadovoljili. Na obali rijeke Nairanjana, dok je sjedio pod stablom, prema legendi, Siddhartha je spoznao istinu i tada je postao Buda. Nakon toga je svoj nauk želio proširiti drugima i to je radio oko 45 godina. Umro je u 80-toj godini života od trovanja hranom, što se prema Indijskoj tradiciji desilo 368. godine prije nove ere.²²³

Ne zna se tačno na koji način se budizam proširio u centralnu Aziju. Najvjerojatnije se širio pomoću trgovačkih puteva koji su iz Indije vodili prema centralnoj Aziji. U Kini se budizam spominje u 3. stoljeću prije nove ere, ali se nije značajnije proširio. Budizam je svoju ekspanziju doživio početkom nove ere u vrijeme vladavine cara Minga koji je pripadao dinastiji Han i koji je vladao od 57. do 75. godine nove ere. Prema tradiciji, car je u snu imao viziju Bude i nakon toga se budizam značajno proširio Kinom. Zlatno doba budizma u Kini je bilo doba vladavine dinastije Tang koja je vladala Kinom od 618. do 907. godine. U ovom periodu su izgrađeni mnogi budistički hramovi. Međutim, 845. godine se desio veliki progon budista u Kini od kojeg se budizam nikada nije oporavio.²²⁴

U Tibet je budizam stigao u 7. stoljeću, a od 1042. godine je najdominantnija religija na tom području. Krajem 14. stoljeća se uspostavila titula Dalaj Lama, koji predstavlja duhovnog vođu Tibeta. Osim duhovnog vođe, Dalaj Lama je od 1912. godine postao i politički vođa Tibeta. Komunističke vlasti u Kini su 1950. godine okupirale Tibet, a Dalaj Lama je izgubio mnogo svoje moći. Nakon neuspjele pobune na Tibetu protiv Kineskih vlasti 1959. godine, Dalaj Lama je morao napustiti zemlju i prebjeći u Indiju iz koje je započeo pozivati Tibetance na nenasilan otpor protiv Kineskih vlasti. Zbog toga je 1989. godine dobio Nobelovu nagradu za mir. Kineske komunističke vlasti su odbile prijedlog Dalaj Lame da on

²²² Fuller, 2015., 293

²²³ Küng, 1994., 260.

²²⁴ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Buddhism/Central-Asia-and-China> (20.12.2021.)

sam izabere svog nasljednika jer je po tibetanskoj tradiciji da se novi Dalaj Lama bira nakon smrti starog.²²⁵

²²⁵ Preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Dalai-Lama> (20.12.2021.)

Radikalni vjerski fundamentalizam u Jugoistočnoj Evropi

Religija u Jugoistočnoj Evropi igra bitnu ulogu u nacionalnom opredjeljivanju. Iako su moderne države Jugoistočne Evrope sekularne, prilikom ustavnog regulisanja vjerskih sloboda neke vjerske zajednice se smatraju tradicionalnim – historijskim, a neke netradicionalnim. Na primjer, Zakon o vjerskim zajednicama u Srbiji priznaje sedam tradicionalnih vjerskih zajednica dok je u Makedoniji priznata samo Makedonska pravoslavna crkva.²²⁶

U Jugoistočnoj Evropi podjele na različite religije se javljaju u ravni identiteta. Često se te podjele javljaju i među stanovnicima koji žive u istoj državi. Najbolji primjer za to je bila bivša Jugoslavija unutar koje su veliki broj stanovnika činili pripadnici katoličanstva, pravoslavlja i islama. U vrijeme oružanih sukoba neprijatelji su bili susjedi, a sukobe su zaoštravali razni kulturni i psihološki činioci iako su oni u osnovi bili politički. Tako je nastao i poznati izraz „balkanizacija konflikta“, za slučajeve u kojima se sukobi javljaju unutar istog društva.²²⁷

Od 80-ih godina religijski radikalizam je dobio zamah u raznim dijelovima svijeta. Tako se, na primjer, prema podacima NATO-a, ranih 90-ih godina odvijalo čak trideset oružanih sukoba širom svijeta, a rezultat tih sukoba je oko 300.000 poginulih. Izuzetak ovih negativnih svjetskih trendova nije bilo ni područje Jugoistočne Evrope. Unutar Jugoslavije, a posebno unutar Bosne i Hercegovine, su se vodili veliki međuetnički sukobi. Kao reakciju na ove sukobe, Generalna skupština UN-a je 2001. godinu proglasila godinom „Dijaloga među civilizacijama“, ali se, na žalost, jedan od najvećih napada motivisanih vjerskim radikalizmom dogodio 11. septembra 2001. godine.²²⁸

Da bi se utvrdila uloga religije u pomenutim sukobima, potrebno je definisati šta su to religijski sukobi. Religijski ratovi su oni koji se vode oko raznih religijskih sporova, a to su, na primjer, bili križarski ratovi, Tridesetogodišnji rat itd. Prema tome, ratovi u Jugoslaviji 90-ih godina se ne mogu smatrati religijskim ratovima, a posebno ako se uzme u obzir da je Jugoslavija bila izrazito sekularna država.²²⁹

Komunizam je bila ideologija koja je vladala Jugoslavijom. Poznat je stav komunizma prema religiji, pa se prema tome može zaključiti da religija bar u javnosti nije igrala veliku

²²⁶ Milan Vukomanović, *Homo viator: religija i novo doba*, Čigoja štampa, Beograd, 2008., 62.

²²⁷ Isto, 70.

²²⁸ Isto

²²⁹ Isto, 72.

ulogu. Međutim, elementi religije kao što su, na primjer, razna vjerovanja, obredi i rituali, su bili dio i komunističke ideologije. U komunizmu se to ogledalo u veličanju vođe i u raznim političkim ritualima.²³⁰

Jugoslavija je ušla u proces raspadanja 80-tih godina 20. stoljeća. Taj proces je postao nasilan 90-tih godina, kada je 1991. godine počeo rat u Sloveniji i Hrvatskoj, a zatim se prelio u Bosnu i Hercegovinu i Kosovo. Mnogi smatraju da taj proces i dalje traje, jer se nisu riješila sva teritorijalna pitanja.²³¹

U prilog činjenici da ratovi u Jugoslaviji nisu bili religijski govori i to što su mnogi vjerski službenici pozivali na mir. Sa druge strane, bilo je i onih koji su pozivali na sukobe i produžetak rata. Osim toga, u sklopu rata je uništen i veliki broj vjerskih objekata, a ubijen je i veliki broj vjerskih službenika što daje ratu vjersku dimenziju. Zbog svog podsticanja na sukobe pojedini službenici u vjerskim institucijama ne mogu sa sebe skinuti odgovornost. Zbog njihovog djelovanja može se zaključiti da je religija u ovim sukobima imala značajnu, ali ne presudnu ulogu. Da je to tako u prilog govori i mirovni sporazum u Dejtonu koji religiju spominje samo u Aneksu o ljudskim pravima.²³²

Među jugoslovenskim narodima religija je značajan element etniciteta. Pošto je rat u bivšoj Jugoslaviji bio međuetnički sukob, to daje utisak da je to bio međureligijski sukob. Kada je riječ o uništavanju vjerskih objekata, oni se uništavaju prvenstveno kao simboli određene etničke zajednice.²³³

Povezanost etniciteta i religije se osjeti na primjeru Srbije. Srpska pravoslavna crkva je još od 19. stoljeća stala da svo pravoslavno stanovništvo na području bivše Jugoslavije potpada pod njenu jurisdikciju. Stoga su predstavnici Srpske pravoslavne crkve bili veliki zagovornici rata sa ciljem da sačuvaju sve Srbe, odnosno, pravoslavno stanovništvo u jednoj državi. Međutim, nakon završetka rata Srpska pravoslavna crkva se prilagodila novonastaloj situaciji i zagovara da se crkvena jurisdikcija ne mora poklapati sa političkim granicama i kao primjer navodi jednu od najvećih srpskih svetinja, Hilandar, koja se nalazi na teritoriji Grčke, a ne Srbije.²³⁴

²³⁰ Vukomanović, 2008., 73.

²³¹ Hakan Wiberg, „Bivša Jugoslavija 1990. godine: zašto je imala lošu prognozu“, u: *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika, posljedice*: zbornik radova, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004., 31.

²³² Vukomanović, 2008., 73.

²³³ Isto, 74.

²³⁴ Isto, 75.

Iz navedenog primjera se može vidjeti da su i same vjerske zajednice rat doživljavale kao teritorijalno pitanje koje može ugroziti jurisdikciju. Ova činjenica je najviše doprinijela da rat u Jugoslaviji poprimi i vjerski karakter i objašnjava nasilje nad vjerskim službenicima i uništavanje vjerskih objekata. Na primjeru Srpske pravoslavne crkve se vidi da se ona ponašala prvenstveno kao politički faktor, a ne u duhu Kristove poruke.²³⁵

Sam patrijarh Pavle je konstatovao da se Srpska pravoslavna crkva kroz historiju manje bavila svojom primarnom dužnošću, propagiranjem religije, a više državom i politikom. Zbog toga patrijarh konstatuje da Srbi slabo poznaju svoju vjeru i da je Crkva tokom svoje historije, pa i u 20. stoljeću morala da se uključuje u borbu za ujedinjenje „srpstva“.²³⁶

Nakon pada Miloševićevog režima o Srpskoj pravoslavnoj crkvi se može govoriti kao o političkom subjektu. Srpska pravoslavna crkva nije organizovana kao politička partija niti formalno stoji iza neke političke partije, ali njena riječ u politici igra veliku ulogu. Prema postojećem Ustavu u Srbiji vjerske zajednice su odvojene od države, što daje crkvi veliku moć jer ne podliježe srbijanskim zakonima već za nju i njeno svećenstvo važe crkveni zakoni, te na taj način ima širok prostor za djelovanje. Slična je situacija i u ostalim postsocijalističkim državama gdje vjerske institucije imaju istaknutu ulogu u javnoj sferi.²³⁷

Uzrok ovakvoj organizaciji vjerskih zajednica u postsocijalističkim društvima je to što su ti odnosi uspostavljeni u vrijeme kada su te države bile mlade i nestabilne, a vjerske zajednice su bile prisutne vijekovima ranije i bile su dobro organizovane.²³⁸

Slična situacija je i unutar islamskih vjerskih zajednica u Jugoistočnoj Evropi. U islamu je pripadnost islamskoj kulturi bila dugo primarnija od nacionalne pripadnosti. Zbog toga su se javile podjele unutar islamskih zajednica na pripadnike koncepta nadnacionalnog islamskog društva i na one koji preferiraju naciju. Neki muslimani smatraju da se koncept sekularnog društva i model odvojenosti države od vjerskih zajednica priklanja više kršćanskim nego islamskim običajima. Pojedini autori smatraju da je nadnacionalni koncept

²³⁵ Vukomanović, 2008., 75.

²³⁶ Latinka Perović, „Sociopolitička i etničko-religijska dimenzija ratova u Jugoslaviji“, u: *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika, posljedice*: zbornik radova, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004., 122.

²³⁷ Vukomanović, 2008., 89.

²³⁸ Isto, 90.

bio dominantniji u prošlosti i da je rezultirao kasnim nacionalnim buđenjem muslimana na Balkanu.²³⁹

Nacionalno buđenje muslimana na Balkanu je započelo tek sa povlačenjem Osmanskog carstva i razvijalo se u okviru država u kojima su muslimani bili manjina. Sa raspadom Jugoslavije u nekim zemljama, na primjer u Bosni i Hercegovini ili na Kosovu, muslimani su postali većinsko stanovništvo. Mladu i tek formiranu demokratiju su pokušale iskoristiti razne vjerske grupe među kojima se ističu pripadnici vehabizma. Vehabizam je konzervativni pokret u islamu koji je nastao u 18. stoljeću na području Nedžda, u dubini Arapskog poluostrva. Ovaj pokret je u 20. stoljeću postao vodeća vjerska ideologija u Saudijskoj Arabiji koja je osnovana 1932. godine.²⁴⁰

Ovaj pokret je vrlo konzervativan i protivi se ubrzanj modernizaciji saudijskog društva. Oni su svoje konzervativne poglede ugradili u zakone saudijske države i društva. Poznati su i po tome što imaju veze sa radikalnim islamističkim grupama kao što su, na primjer, Al-Qaida i Hamas. U terorističkom napadu na SAD 11. septembra 2001. godine među 19 napadača samoubica bilo je čak 15 Saudijsaca.²⁴¹

Ovaj pokret, međutim, nije naišao na plodno tlo u Jugoistočnoj Evropi u okviru domaćeg islama. Postoje dva razloga zbog čega je ovaj pokret doživio neuspjeh. Prvi razlog je što područje Jugoistočne Evrope nije religijski homogeno područje i ima tradiciju vjerske tolerancije, a drugi razlog je što čelnici evropskog islama zastupaju ideju Evrope kao doma koji je rezultat dogovora između muslimanske manjine i nemuslimanske većine.²⁴²

U Bosni i Hercegovini je neposredno nakon rata vehabizam ostvario određeni utjecaj, a za to su najvećim dijelom zaslužne donacije Visokog saudijskog komiteta za pomoć BiH koji je podizao džamije, medrese i razne ustanove za pomoć stanovništvu. Osim toga, ova institucija je podržavala i izdavačku djelatnost teološke literature. Međutim, sve ovo nije ostavilo dubljeg efekta na domaće stanovništvo.²⁴³

Osim u Bosni i Hercegovini pripadnici vehabizma su pokušali ostvariti utjecaj i na području Kosova i Albanije, na čijim područjima je ovaj pokret imao još manje uspjeha.

²³⁹ Ivan Cvitković, „Nacija, nacionalizam i religije Balkana“, u: *Religije Balkana: susreti i prožimanja: zbornik radova*, Beogradska otvorena škola, Beograd, 2001., 88.

²⁴⁰ Vukomanović, 2008., 84.

²⁴¹ Isto, 85.

²⁴² Isto, 86.

²⁴³ Isto

Razlog za to su jako razvijeni derviški redovi, pogotovo bektešijski, koji su se oštro suprotstavili novim pravilima koja zagovara vehabizam.²⁴⁴

Prema mišljenju pripadnika vehabizma, najveći problem muslimana na području Jugoistočne Evrope predstavlja to što su oni prihvatili mnoge kršćanske običaje. Zbog toga su početkom 21. stoljeća pripadnici vehabističkih grupa pravili probleme muslimanskom stanovništvu u Sandžaku. U novopazarskim džamijama su napravili niz incidenata, a militantnije grupe su čak pripremale i određene terorističke aktivnosti zbog čega su se 2007. godine desila hapšenja pripadnika vehabističkog pokreta. Pristalice vahabizma nanose najviše štete samom islamu i muslimanima, a njihovu političku moć ne bi trebalo podcijeniti s obzirom na veliku ekonomsku moć koju imaju iza sebe.²⁴⁵

²⁴⁴ Vukomanović, 2008., 86.

²⁴⁵ Isto, 87.

Teorija o kraju ideologija

Mnoge ideologije su doživljavale svoj vrhunac, ali i kraj. Razlog za to se može potražiti u načinu na koji svjetska javnost posmatra određene ideologije. Prema nekim ideologijama javnost ima pozitivan stav dok prema nekim ima negativan stav. Mogućnost definisanja ideologije kao pozitivne ili negativne je otežana iz dva razloga. Prvi je razlika između realne političke i društvene situacije i osnovne ideje određene ideologije, odnosno, koliko je osnovna ideja određene ideologije sprovedena u praksi i kolika je mogućnost njenog sprovođenja. Drugi razlog je to što na shvatanje ideologija veliki uticaj imaju tekući politički sukobi u kojima se termin ideologija često koristi kao političko oružje za kritiku i osuđivanje političkih protivnika.²⁴⁶

Robert Nisbet²⁴⁷ smatra da je negativno značenje termina ideologija rezultat uskog shvatanja ovog termina iz Napoleonovog i Marxovog vremena i da se u moderno doba ovaj termin mora šire posmatrati.²⁴⁸

Nisbet također smatra da je na negativan stav prema ideologiji mnogo utjecalo djelovanje pojedinaca i različitih grupa ljudi koji su zloupotrebljavali ideologiju za svoje interese. Međutim, Nisbet je odgovornost za negativne pojave unutar ideologije ograničio na pojedince. Ideologije nisu nepromjenjive i neosjetljive na utjecaj ljudi i događaja, a nema ni čovjeka koji živi samo po jednoj ideologiji i na kojeg ne utiču ostale ideologije i događaji.²⁴⁹

U moderno vrijeme postoji mnogo ideologija i ne postoji nijedna opšteprihvaćena definicija ideologija. Pripadnici različitih ideologija pojam ideologije različito definišu. Pa tako, na primjer, liberali na ideologiju gledaju kao na sistem vjerovanja koji polaže pravo na monopol istine, a to je posebno izraženo u totalitarnim režimima kao što su fašizam i komunizam. Ovo mišljenje je bilo vrlo popularno u vrijeme Hladnog rata. Po konzervativcima su ideologije sistemi mišljenja koji su opasni jer su odvojeni od stvarnosti, a njihovi principi vode prema represiji. Socijalisti smatraju da je ideologija skup ideja koje su usmjerene protiv podređenih klasa. Prema mišljenju vjerskih fundamentalista religijski tekstovi se trebaju

²⁴⁶ Hobsbaum, 2008., 6.

²⁴⁷ Robert Nisbet (1913-1996) je bio sociolog iz Sjedinjenih Američkih Država. Preuzeto sa: <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/nisbet-robert-alexander> (31.03.2022.)

²⁴⁸ Robert Nisbet, *Konzervativizam: san i stvarnost*, CID, Podgorica, 1999., 5.

²⁴⁹ Isto, 6.

tretirati kao ideologija, a svjetovne ideologije treba odbaciti jer nisu utemeljene na vjerskim principima.²⁵⁰

Politička ideologija već dvije stotine godina igra važnu ulogu u svjetskoj historiji. Ideja o kraju ideologije postala je popularna nakon Drugog svjetskog rata, kada su predstavnici liberalizma, socijalizma i konzervativizma počeli da prihvataju zajedničke ciljeve. Međutim, ubrzo je došlo do sukoba socijalista i liberalnog kapitalizma oko dominacije u svijetu.²⁵¹

Krajem 20. stoljeća se desio trijumf Zapadne ideje koji je prema Francisu Fukuyami vidljiv u potpunom iscrpljivanju svih alternativa zapadnom liberalizmu. Događaji s kraja 20. stoljeća nisu samo kraj Hladnog rata već krajnja tačka historije i ideološke evolucije čovječanstva. Došlo je do univerzalizacije zapadne liberalne ideologije kao krajnjeg oblika ljudske vladavine. Fukuyama smatra da je liberalizam pobijedio na području ideja, ali ta pobjeda još nije dovršena u stvarnom svijetu.²⁵²

Međutim, nakon završetka Hladnog rata kao reakcija na djelovanje liberalne ideologije javila se ideologija vjerskog radikalizma, ali su se obnovili i ideološki projekti koji su zasnovani na naciji. Liberalni kapitalizam ima za cilj jačanje globalnog tržišta na račun države i to utiče na politički nacionalizam koji dobija na popularnosti u uslovima globalizacije. Međutim, većina događaja s kraja 20. i početka 21. stoljeća je rezultat međudjelovanja vjerskog radikalizma i liberalne ideologije.²⁵³

²⁵⁰ Heywood, 2005., 16.

²⁵¹ Isto, 336.

²⁵² Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naknada, Zagreb, 1994., 125.

²⁵³ Heywood, 2005., 24.

Zaključak

Kao što je viđeno u ovom radu, vjerski radikalizam je ideologija nastala u modernim vremenima. Na nastanak ove ideologije su utjecali faktori kao što su dekolonijalizacija, globalizacija i sekularizacija.

Dekolonizacija je proces koji je zahvatio svijet nakon Drugog svjetskog rata. Kolonijalne sile su u svojim kolonijalnim posjedima gušile svaki oblik lokalne kulture. Prilikom procesa dekolonizacije u nekim zemljama religija je odigrala veliku ulogu pri buđenju nacionalne svijesti.

Sekularizacija i globalizacija su procesi koji su se odvijali nakon Hladnog rata. Njih sprovode liberali iz zapadnih zemalja kao što su na primjer Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Francuska itd. Sekularizacija ima za cilj da isključi religiju iz politike i da je svede u privatnu sferu. Zbog toga se javlja otpor raznih fundamentalističkih i konzervativnih grupa. Globalizacija pogoduje tržištu, često protiv interesa nekih država. Zbog toga ovaj proces podstiče nacionalizam i vjerski radikalizam.

Kršćanski radikalizam se razvio kao reakcija na nova liberalna tumačenja Biblije. Prema kršćanskim fundamentalistima Bibliju treba tumačiti doslovno. Sama riječ fundamentalizam je nastala u okviru kršćanstva. Vjerski radikalizam se razlikuje unutar svake grane kršćanstva. U početku se pojavio u okviru protestantizma i zalagao se za doslovno tumačenje Biblije, u katoličanstvu se vjerski radikalisti zalažu za nepogrešivost pape dok se u pravoslavlju vjerski radikalizam vezuje za nacionalizam.

U islamu vjerski radikalizam se pojavio početkom 20. stoljeća kao reakcija na procese koji su se odvijali u okviru kolonizacije. Prva islamska fundamentalistička grupa se pojavila u Egiptu početkom 20. stoljeća, a djeluje i danas. Ta grupa se naziva Muslimansko bratstvo i svoj uticaj nastoji ostvariti kroz politiku. Osim ove grupe, u okviru islama djeluju i brojne druge kao što su Hezbolah, Hamas, Al-Qaida. Prekretnicu u razvoju islamskog radikalizma je predstavljala Iranska revolucija koja je dala zamah ovim grupama. Osim Iranske revolucije, i sovjetska invazija Afganistana je pogodovala razvoju islamskih fundamentalističkih grupa. Unutar Afganistana su se pojavili Talibani koji su napravili pogodno tlo za razvoj raznih grupa.

Unutar različitih radikalizama postoje razlike. Ne smatra se određena pojava radikalnom u svakoj religiji. To se najbolje vidi na primjeru kršćanskog i islamskog

radikalizma. Dok se kršćanskim radikalizmom smatra doslovno tumačenje Biblije, u islamu se doslovno tumačenje Kur'ana podrazumijeva. U islamskom slučaju radikalnim se smatra terorističko i militarističko djelovanje.

U moderno doba vjerski radikalizam se često vezuje za islam, ali on je prisutan u svim svjetskim religijama. Radikalizam unutar judaizma svoje korijene vuče od početka 20. stoljeća sa formiranjem Cionističkog pokreta čiji je cilj formiranje države Izrael u „Obećanoj zemlji“.

Jevrejski fundamentalizam sprovode Cionisti. Cilj Cionista je da na prostoru Palestine stvore državu Izrael i da je prošire u biblijskim granicama. Ta država bi po njihovom mišljenju trebala da bude isključivo jevrejska i iz nje bi trebalo odstraniti sve druge. Mnogi autori su tokom 90-tih godina jevrejski fundamentalizam izjednačavali sa islamskim, jer je cilj obje skupine da druge protjeraju sa teritorije koju oba pokreta smatraju svojim.

Radikalizam postoji i unutar hinduizma i budizma. Taj radikalizam je sličan pravoslavan jer se vezuje za određenu naciju. Na primjer, radikalističke grupe u hinduizmu se zalažu za to da je hinduizam vjera Indije i da svi Indijci trebaju biti hinduisti. Slično je i kod budističkih radikalista koji se zalažu za istu stvar u Šri Lanki. Iako je Kina komunistička zemlja, ona je većinski budistička. Unutar Kine se veliki progoni vrše nad ujgurskim muslimanima jer ih smatraju strancima unutar Kine.

Tokom 20. stoljeća vjerski radikalizam se polako probijao u politiku. Prekretnice za razvoj radikalizma su formiranje države Izrael, pobjeda Ronalda Reagana na američkim izborima i Iranska revolucija. Sa ovim događajima vjerski radikalizam je ušao u politiku. Interesovanje javnosti za ovu ideologiju se povećalo tokom 80-tih godina.

Nakon završetka Hladnog rata dvije dominantne ideologije na svijetu su postale liberalni kapitalizam i vjerski radikalizam. Iranska revolucija je na vlast u Iranu dovela vladu koja je podržavala muslimanske fundamentalističke organizacije širom svijeta. Cilj tih organizacije je eliminisanje američkog uticaja nad islamskim svijetom i uništenje države Izrael. Važan događaj za razvoj muslimanskog fundamentalizma je i afganistanski rat. Nakon što su se sovjetske trupe povukle iz Afganistana on je postao baza jakih fundamentalističkih grupa kao što je na primjer Al-Qaida. Nakon 1991. godine, kada je izvršena operacija Pustinjska oluja, ova organizacija je postala još radikalnija. Al-Qaida je pod vodstvom Osame bin Ladena tokom 90-tih godina pojačala svoje terorističke aktivnosti. Najveći napad na

Sjedinjene Američke Države je izvršen 11. septembra 2001. godine nakon čega je američka vlada objavila rat protiv terorizma koji traje i danas.

Borba protiv terorizma i vjerskih radikalnih ideologija se u moderno doba često zloupotrebljava. Velike svjetske sile tu borbu koriste za ostvarivanje raznih interesa, što se vidi na primjeru Sjedinjenih Američkih Država, Rusije i Kine koje uspostavljaju kontrolu nad resursima bogatim zemljama Trećeg svijeta ili, kao Kina i Rusija, vrše pritisak na stanovništvo druge vjeroispovjesti na svom teritoriju.

Literatura

Knjige i članci:

1. Ajzenhamer, Vladimir: „Politički eksperiment koji traje: Politički sistem Islamske Republike Iran“, *Azijske sveske*, god. 1, br. 1, 2012.
2. Armstrong, Karen: *Povijest Boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1998.
3. Armstrong, Karen: *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
4. Avery, Matthew: *Sutton American Apocalypse: A History of Modern Evangelicalism*, Belknap Press, Cambridge, 2017.
5. Barr, James: *Fundamentalism*, Westminster Press, Philadelphia, 1978.
6. Barry, Rubin: *Islamic fundamentalism in Egyptian politics*, St. Martin's Press, New York, 1990.
7. Berlatsky, Noah (ur.): *The Iranian Revolution*, Greehaven Press, Detroit, 2012.
8. Bobbio, Norberto: *Desnica i ljevica: Razlozi i značenja jednoga političkog razlikovanja*, Feral Tribune, Split, 1998.
9. Brakus, Bruno: „Iranska revolucija“, *Rastra*, br. 7, 2016., 183-192.
10. Calvocoressi, Peter: *Svjetska politika nakon 1945*, nakladni zavod Globus, Zagreb, 2003.
11. Connolly, Sean: *Fundamentalism*, Wayland, London, 2008.
12. Cvitković, Ivan: „Nacija, nacionalizam i religije Balkana“, u: *Religije Balkana: susreti i prožimanja: zbornik radova*, Beogradska otvorena škola, Beograd, 2001., 86-100.
13. Freedon, Michael (ur.): *Političke ideologije: novi prikazi*, Algoritam, Zagreb, 2006.
14. Fukuyama, Francis: *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naknada, Zagreb, 1994.
15. Fuller, Graham E.: *Svijet bez islama*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2015.
16. Havel, Boris: *Arapsko-izraelski sukob: Religija, politika i povijest Svete zemlje*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.
17. Heywood, Andrew: *Političke ideologije: uvod*, zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
18. Hobsbaum, Erich: *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd 2008.
19. Keddie R. Nikkie i Hooglund Eric (ur.), *The Iranian Revolution & the Islamic republic*, Syracuse University Press, Syracuse N.Y., 1986.

20. Kepel, Gilles: *Muslim extremism in Egypt: the prophet and pharaoh*, University of California Press, Berkeley, 1985.
21. Kincler, Klaus: *Verski fundamentalizam: Hrišćanstvo-judaizam-islam*, Clio, Beograd, 2002.
22. Küng, Hans et al.: *Kršćanstvo i svjetske religije: Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, Naprijed, Zagreb, 1994.
23. Larry, Gerber: *The Taliban in Afghanistan*, Rosen Pub., New York, 2011.
24. Marsden, George M.: *Fundamentalism and American Culture*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
25. Matić, Davorka: *"Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj"*, *Socijalna ekologija: journal for environmental thought and sociological research*= *Socijalna ekologija: Zeitschrift für Umweltgedanken und soziologische Forschung*, Vol. 20 No. 1, Zagreb, 2011., str. 31-54.
26. Meyer, Thomas: *Was ist Fundamentalismus? Eine Einführung*, WS Verlag, Wiesbaden, 2009.
27. Mitrofanova, Anastasia: *The Politicization of Russian Orthodoxy: Actors and Ideas*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2005.
28. Nisbet, Robert: *Konzervativizam: san i stvarnost*, CID, Podgorica, 1999.
29. Perović, Latinka: „Sociopolitička i etničko-religijska dimenzija ratova u Jugoslaviji“, u: *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika, posljedice: zbornik radova*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004., 121-127.
30. Ravlić, Slaven: *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
31. Schwarzmantel, John: *Doba ideologije: političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, AGM, Zagreb, 2005.
32. Smith, Anthony: *Nacionalizam i modernizam: Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003.
33. Taylor, Charles: *Doba sekularizacije*, Albatros plus, Beograd, 2011.
34. Vukomanović, Milan: *Homo viator: religija i novo doba*, Čigoja štampa, Beograd, 2008.
35. White, Jonathan: *Terorizam*, Alexandria press, Beograd, 2004.
36. Wiberg, Hakan: „Bivša Jugoslavija 1990. godine: zašto je imala lošu prognozu“, u: *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika, posljedice: zbornik radova*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004., 31-49.

37. Wood, Simon A. & Watt, David Harrington (Editors), *Fundamentalism: Perspectives on a Contested History*, University of South Carolina Press, Columbia, 2014.
38. Woolf, Alex: *Fundamentalism*, Wayland, London, 2007.

Internet poveznice:

1. <https://edinburghuniversitypress.com/john-schwarzmantel>
2. <https://ipp.ht.tu-dortmund.de/institut/personen/emeritierte-professorinnen-und-professoren/prof-dr-thomas-meyer/>
3. https://novaknjiga.com/page_actor.php?id=698
4. <https://www.britannica.com/biography/Antoine-Louis-Claude-Comte-Destutt-de-Tracy>
5. <https://www.britannica.com/biography/Gamal-Abdel-Nasser>
6. <https://www.britannica.com/biography/Hassan-al-Banna>
7. <https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Mosaddegh>
8. <https://www.britannica.com/biography/Reza-Shah-Pahlavi>
9. <https://www.britannica.com/biography/Saint-John-Paul-II>
10. <https://www.britannica.com/biography/Sayyid-Outb>
11. <https://www.britannica.com/event/East-West-Schism-1054>
12. <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War>
13. <https://www.britannica.com/event/Persian-Gulf-War>
14. <https://www.britannica.com/event/Reformation>
15. <https://www.britannica.com/place/Israel/Labour-rule-after-Ben-Gurion>
16. <https://www.britannica.com/place/Jammu-and-Kashmir/Government-and-society>
17. <https://www.britannica.com/topic/Buddhism/Central-Asia-and-China>
18. <https://www.britannica.com/topic/Christianity>
19. <https://www.britannica.com/topic/Dalai-Lama>
20. <https://www.britannica.com/topic/fundamentalism/Jewish-fundamentalism-in-Israel#ref883304>
21. <https://www.britannica.com/topic/inquisition>
22. <https://www.britannica.com/topic/Judaism>
23. <https://www.britannica.com/topic/Likud>
24. <https://www.britannica.com/topic/Moral-Majority>
25. <https://www.britannica.com/topic/Muslim-Brotherhood>
26. <https://www.britannica.com/topic/revolution-politics>

27. <https://www.britannica.com/topic/Roman-Catholicism>
28. <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/nisbet-robert-alexander>
29. <https://www.giffordlectures.org/lecturers/james-barr>
30. <https://historyofyesterday.com/the-biggest-party-ever-816662221283>
31. <https://www.vocabulary.com/dictionary/fundamentalism>
32. <https://www.vocabulary.com/dictionary/radicalism>
33. <https://www.washingtoninstitute.org/experts/gilles-kepel>